

Sebebi Nüzûl Rivayetlerine İhtiyatlı Bir Bakış Yaklaşım: İmâm Mâturîdî Örneği

A Cautious Approach to Asbâb al-Nuzûl Reports: The Case of Imâm al-Mâturîdî

Mesut TAY

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Asst Prof. Dr., Bitlis Eren University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir
Bitlis/Türkiye

mesuttay@hotmail.com.tr

ORCID ID: www.orcid.org/0000-0001-6423-7929

Makale Bilgisi | Article Information

Geliş Tarihi | Received: 08.01.2026
Kabul Tarihi | Accepted: 01.06.2026
Yayın Tarihi | Published: 15.06.2026

Atıf | Cite as

Tay, Mesut. "Sebebi Nüzûl Rivayetlerine İhtiyatlı Bir Yaklaşım: İmâm Mâturîdî Örneği". *Van İlahiyat Dergisi* 14/24 (Haziran 2026), 160-179. <https://doi.org/10.54893/vanid.1859140>
Tay, Mesut. "A Cautious Approach to Asbâb al-Nuzûl Reports: The Case of Imâm al-Mâturîdî". *Van Journal of Divinity* 14/24 (June 2026), 160-179. <https://doi.org/10.54893/vanid.1859140>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanid>

Mail: vanyuifd@yyu.edu.tr

Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerine İhtiyatlı Bir Yaklaşım: İmâm Mâtürîdî Örneği

Öz

Sebeb-i nüzûl rivayetleri, Kur'ân'ın tefsirinde başvurulan temel kaynaklardan biridir. Nüzûl ortamı hakkında bilgi veren bu rivayetlerden tefsirde ne ölçüde istifade edilmesi gerektiği hususunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Mâtürîdî (ö. 333/944) tefsirinde sebeb-i nüzûl rivayetlerine yer vermekle birlikte, âyetin anlam kontekstine uygun olmadığını ileri sürdüğü rivayetleri eleştirir ve bunları te'vîlin vazgeçilmez bir unsuru olarak görmez. Bu yaklaşımıyla sebeb-i nüzûl rivayetlerini mutlak surette belirleyici kabul eden anlayıştan ziyade onları bağlam ve anlam bütünlüğü çerçevesinde değerlendiren daha ihtiyatlı bir konum benimsemektedir. Onun söz konusu rivayetleri hangi gerekçelerle eleştirdiği hususu makalenin temel problemini oluşturur. Mâtürîdî'nin âyetin anlam alanını daraltma niteliği taşıyan rivayetlere yaklaşımı klasik tefsirde öne çıkan müfessirlerden belirgin bir şekilde farklılık arz etmektedir. Bu farklı yaklaşımın temelinde, Mâtürîdî'nin bazı sebeb-i nüzûl rivayetlerini, kendi inşa ettiği kelâmî doktrine aykırı görmesi ve bu nedenle söz konusu rivayetleri âyetin muhtevasıyla uyumlu bulmaması yer almaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, Mâtürîdî'nin âyetin anlamını daraltabilecek nitelikteki sebeb-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımı tefsir geleneğinde temayüz etmiş eserlerle karşılaştırmalı olarak incelenmekte, böylece Mâtürîdî'nin özgün yaklaşımının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Nitekim mütekellim kimliğiyle ön plan çıkan Mâtürîdî, nübüvvet anlayışına hâlel getiren sebeb-i nüzûl rivayetlerine ihtiyatlı bir yaklaşım sergiler. Bu ihtiyatın temel sebebi onun kelâmî hassasiyetiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda söz konusu rivayetleri ya açıkça reddeder ya da tutarlılık bakımından problemlili bularak âyetin anlam inşasında belirleyici olarak kabul etmez. Mâtürîdî, bu rivayetlerin bir kısmını Hz. Peygamber'in şahsiyeti ve nübüvvet makamıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle tenkit etmekte, bir kısmının ise âyetin lafzî ve siyak bağlamıyla örtüşmediğini belirtmektedir. onun bu ameliyesinin merkezinde, âyeti belirli şahıslar ve olaylarla sınırlandırmamak, Kur'ân'ın genel anlamını ve her döneme hitap eden mesajını öncelikle yer alır. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı sebeb-i nüzûl rivayetlerinin eleştirilebilir olduğunu gösterir. Onu diğer müfessirlerden ayıran husus, rivayete yer verip vermemesi değil âyetin anlam inşasında benimsediği yöntemdir. Bu makale Mâtürîdî'nin söz konusu metodunu karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âyet, Rivayet, Sebeb-i Nüzûl, Mâtürîdî, Te'vîlâtü ehli's-sünne.

A Cautious Approach to Asbâb al-Nuzûl Reports: The Case of Imâm al-Mâtürîdî

Abstract

Asbâb al-nuzûl (occasions of revelation) reports constitute a foundational source in Qur'anic exegesis; however, there is no consensus regarding the extent to which these reports should be utilized in interpretive process. While al-Mâtürîdî (d. 333/944) incorporates such reports into his tafsîr, he subjects those that conflict with the semantic and contextual integrity of the verse to critical scrutiny and does not regard them as indispensable to interpretation. In this respect, rather than treating asbâb al-nuzûl reports as determinative, he adopts a cautious hermeneutical stance that evaluates them within the broader framework of contextual coherence and semantic consistency. The primary aim of this study is to examine the grounds upon which al-Mâtürîdî critiques these reports. His approach to asbâb al-nuzûl narratives that tend to restrict the semantic scope of Qur'anic verses diverges significantly from that of leading classical exegetes. This divergence is rooted in his assessment that certain reports are incompatible with the theological (kalâm) framework he constructs, leading him to question their validity in relation to the intended meaning of the verse. Accordingly, this article offers a comparative analysis of al-Mâtürîdî's treatment of such reports alongside major studies of tafsîr tradition, with the aim of identifying the distinctive features of his interpretive methodology. As a theologian (mutakallim), al-Mâtürîdî demonstrates a marked sensitivity toward reports that may undermine the doctrine of prophethood. This theological concern informs his cautious engagement with asbâb al-nuzûl narratives: he either explicitly rejects them or refrains from assigning them a determinative role in the construction of meaning when they fail to meet standards of rational and contextual coherence. While some reports are criticized for being incompatible with prophetic persona and the institution of prophethood, others are deemed inconsistent with linguistic structure and contextual flow (siyâk) of the verse. At the core of his interpretive approach lies the principle of avoiding the confinement of Qur'anic meaning to particular individuals or historical incidents, instead prioritizing the universal and transhistorical address of the text. Al-Mâtürîdî's approach thus demonstrates that asbâb al-nuzûl reports are subject to critical evaluation. What distinguishes him from other exegetes is not the mere inclusion or exclusion of such reports,

but the methodological framework through which he integrates them into the process of meaning-making. This study seeks to elucidate this framework through a systematic and comparative analysis.

Keywords: Tafsîr, Âyât Rivâyat, Asbâb al-nuzûl, Mâtürîdî, Ta'wîlât Ahl al-Sunna.

Extended Abstract

Asbâb al-nuzûl reports have long been regarded as an important source in Qur'anic exegesis due to their role in illuminating the historical context of revelation. However, the extent to which these reports determine the meaning of Qur'anic verses has been a matter of debate within the tafsîr tradition. While many exegetes treat them as decisive tools that delimit the semantic scope of the text, others adopt a more cautious and critical approach. In this regard, the exegetical method of Abû Manşûr al-Mâtürîdî (d. 333/944) represents a distinctive and theoretically grounded position. This study examines al-Mâtürîdî's treatment of asbâb al-nuzûl reports, particularly those that tend to restrict the semantic range of Qur'anic verses. It aims to identify the criteria underlying his acceptance, modification, or rejection of such reports through a comparative analysis with major studies of the tafsîr tradition. The central question of the study concerns how al-Mâtürîdî repositions these reports from being determinative elements to functioning as supportive interpretive tools. Closely related to this is the issue of how he constructs the relationship between the historical context of revelation and his own interpretive framework. The study adopts a comparative analytical method based primarily on al-Mâtürîdî's tafsîr. His views on asbâb al-nuzûl are first categorized through selected exegetical examples, and then analyzed in terms of the criteria he employs in evaluating transmitted reports. Particular attention is given to his methods of transmitting, abbreviating, and rejecting reports, as well as to how his interpretations compare with those of other classical exegetes. The research is grounded in textual analysis, drawing on primary sources such as classical tafsîr studies early lexicons, and ʿabaqât literature. Al-Mâtürîdî includes asbâb al-nuzûl reports in his commentary but does not regard them as inherently determinative of meaning. Instead, he evaluates them in light of the linguistic structure of the verse, the coherence of its immediate context (siyâk sibâk), and the broader semantic framework of the Qur'ân. This approach distinguishes him from exegetical trends that transmit such reports without critical scrutiny. For al-Mâtürîdî, the validity of a report depends on its compatibility with the textual and conceptual integrity of the Qur'ân. A key feature of his method is his resistance to interpretations that confine the meaning of a verse to a specific historical incident. He maintains that asbâb al-nuzûl reports are not binding frameworks but contextual indicators that may be considered only insofar as they align with the broader message of the text. Consequently, he often distances himself from reports that unduly restrict meaning and instead proposes alternative interpretive possibilities. This reflects his emphasis on universal and transhistorical nature of the Qur'anic message. Al-Mâtürîdî's critical stance toward certain reports is also closely related to his theological commitments. In particular, he adopts a cautious approach toward narrations that may conflict with the doctrine of prophetic integrity (ʿiṣma). Reports that attribute inappropriate actions or characteristics to the Prophet are either rejected or reinterpreted in a manner consistent with theological principles. In this respect, he underscores that claims concerning the Prophet must be supported by reliable and sound evidence; otherwise, their acceptance may undermine foundational doctrines. Moreover, al-Mâtürîdî does not confine himself to transmitted reports but actively engages in interpretive reasoning (dirâya). In cases where existing reports appear insufficient, he advances alternative explanations regarding the circumstances of revelation. By presenting multiple possibilities, he avoids reducing the meaning of verses to a single historical context and instead opens the text to a broader interpretive horizon. Another notable aspect of his approach is his reluctance to restrict verses to specific individuals or events. This reflects his broader aim of preserving the universal applicability of the Qur'ân. Accordingly, asbâb al-nuzûl reports are treated as auxiliary data that may assist interpretation under certain conditions but do not determine it. This allows al-Mâtürîdî to interpret verses within a general and principled framework rather than confining them to particular historical circumstances. In conclusion, this study demonstrates that al-Mâtürîdî's distinctive contribution lies not merely in whether he employs asbâb al-nuzûl reports, but in how he critically evaluates and integrates them into the interpretive process. His method establishes a balanced relationship between transmitted knowledge (riwâya) and rational analysis (dirâya), while remaining grounded in theological considerations. This critical and systematic approach both preserves the semantic coherence of the Qur'ân and highlights the enduring relevance of its message. Consequently, a thematic and methodological examination of al-Mâtürîdî's tafsîr offers significant insights for contemporary Qur'anic interpretation.

Giriş

Erken dönemden itibaren sebep-i nüzûl rivayetleri âyeti anlamada önemli bir unsur olarak kabul edilir. Diğer taraftan tefsir rivayetlerinin sıhhati, âyeti anlama üzerindeki etkisi ve gerekliliği hususunun

tartışılacağı bilinmektedir.¹ İmam Mâtürîdî bazı âyetlerin sebab-i nüzûl rivayetlerini anlamı belirlemede yetersiz gördüğünde, nüzûl dönemi tarihî verilerinden istifade ederek ihtimal dâhilinde olabilecek yorumlar yapar.² Böylece kendisinden önceki dönemin rivayet merkezli tefsir anlayışıyla metodolojik bir farklılık oluşturur. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımıyla âyeti yaşadığı dönemin fikri problemleriyle ilişkilendirmesi, rivayetleri sorgulanması gereken bir olgu olarak gördüğünü gösterir.

Bu makalede Mâtürîdî'nin³ sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Onun tefsirinde rivayete yer verme anlayışı, tercih sebebi ve yöntemi belirlenecektir. Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivayetlerini nasıl konumlandığı ve hangi durumlarda anlam inşasında gerekli gördüğünün tespit edilmesi önem arz etmektedir. O, sebab-i nüzûl rivayetlerini tefsirin olmazsa olmazı olarak görmez, aklî delilleri, tarihî ölçütleri esas alarak rivayetleri tenkit eder. Bu çalışmada, Mâtürîdî'nin te'vîl merkezli yaklaşımının rivayet anlayışıyla nasıl bütünleştiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Mâtürîdî'nin tefsir metodolojisi,⁴ te'vîl yönü,⁵ ulûmü'l-Kur'ân bağlamı⁶ başta olmak üzere çeşitli konular üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte bu araştırmanın konusunu yakından ilgilendiren Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın nüzûl süreci⁷ ve rivayetlere bakışını⁸ konu edinen araştırmalar da yapılmıştır. Her ne kadar bu çalışmalarda Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivayetlerine eleştirel bakış açısı ele alınsa da öne çıkan tefsirlerle karşılaştırmalı olarak ele alınmamaktadır. Mâtürîdî, âyetlerin anlamlandırılmasında sebab-i nüzûl rivayetlerini vazgeçilmez bir unsur olarak kabul etmez ve onları titiz bir eleştiri süzgecinden geçirir.

¹ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 1/107-126; Fred Leemhuis, "Origins and Early Development of the Tafsir Tradition", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin (Leiden: Brill Yayınları, 1988), 13-14; Abdullah Aygün, "Tâbiîn Tefsirinde Dirâyetin Yeri ve Önemi", *Akademik-Us* 60-81 (01 Kasım 2024), 67-68; Rivayetlerin yorum etkisi için bk. Walid A. Saleh, *The Formation of the Classical Tafsir Tradition: The Qur'ân Commentary of Al-Tha'labî (d. 427/1035)*, 115-130.

² Mustafa Cihad Bakkal, "Mâtürîdî'nin İbtidâen Nüzûl Anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/41 (2018), 65-66.

³ Tabakat-terâcîm kitaplarında hakkında fazla bilgi olmayan imam Mâtürîdî kelâmî yönüyle bilinir. Onun hakkında geniş bilgi için bk. Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 27/152, 200; Ebü Muhammed Muhyiddîn Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2/344; Ahmed b. Muhammed Adnevî, *Tabakatu'l-müfessirîn*, ed. Süleyman b. Salih (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Ülûm, 1997), 69; Mustafâ b. Abdullah Kustantîni Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 1/262, 335, 518, 751; 2/1157, 1408, 1422, 1573, 1782; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, thk. Mecmûatu mine'l-Muhâkikîn (Dâru'l-Hidâye, ts.), 7/456; Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kasım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcîm*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 249-250; Hayreddîn b. Muhammed Zirîklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 7/19; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 28/146-151.

⁴ Muhammed Eroğlu, *Ebu Mansur el-Maturidi ve Te'vilatu'l-Qur'an* (İstanbul: Yüksek İslam Enstitüsü, 1971); Talip Özdeş, *İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü Ehlî's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1997); İsmail Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlimindeki Yeri", *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 67-93; Harun Abacı, *Kur'ân'ın Mâtürîdî Yorumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020); Fatma Bayraktar Karahan, "İmam Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasını Kelâmî Yorumu", *Eskiye* 48 (28 Mart 2023), 307-330; Ahmet Nair, "Mâtürîdî ve İbn Âşûr'un Tefsirlerinde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Burûc Süresi Örneği", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (25 Haziran 2025), 294-313.

⁵ Orhan Karmış, *Tefsir İliminde Te'vilin Yeri ve Önemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1975); Veysel Gengil, *Tefsir Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkân Meselesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2018); Hüseyin Doğan, "İmâm Mâtürîdî'ye Göre Te'vil Kavramı ve İşlevi", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Reislîği Yıllığı]* 55/3 (2019), 783-804; Ali Karataş, *Mâtürîdî Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2010); Ömer Faruk Bilgin, *el-Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Açısından Tahlili* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2012); Gülhan Maden, *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsıdî Yorum*, thk. Ahmet Yazıcı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023); M. Taha Boyalık, "Tefsirde Kesinlik Söyleminin Eleştirisi ve Tefsir-Tevil Ayrımının Yeniden Yapılandırılması", *İslam Araştırmaları Dergisi* 53 (20 Ocak 2025), 117-154; Şeyma Altay, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımında Dayanak Kabul Ettiği Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (2023), 1358.

⁶ Murat Sülün, "Te'vilâtü'l-Kur'ân Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Müteşâbih Ayetleri Anlayışı", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 59-74; Hekim Tay, "Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'ân İliminin Yeri: Ebü Mânsür el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği", *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 751-781; Gülhan Maden, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukatta ve Tevîl", *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (2024), 101-118.

⁷ Bakkal, "Mâtürîdî'nin İbtidâen Nüzûl Anlayışı"; Mustafa Cihad Bakkal, "Mâtürîdî'nin Nüzûl Sebeb-i Rivâyetlerini Değerlendirmesi -Reddettiği Rivâyetler-", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ed. Hatice K. Arpağuş vd. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İ.F.V.Y., 2019), 231-256; İbrahim Bayram, "İmam Mâtürîdî'nin Sahâbe Tasavvuru", *Kader* 21/2 (31 Aralık 2023), 655-685; Burhan Çonkor, "Mâtürîdî'nin Te'vilât'ındaki Kronolojik Yorumlarının Nüzûl Sürecini Anlamaya Katkısı: Mekki Sürelerde Yer Alan Kıssalar Özelinde Bir Değerlendirme", *Bir Müfessir Olarak İmâm Mâtürîdî ve Tefsir Metodolojisi*, ed. Zeki Keskin (Ankara: Fecr Yayınları, 2025).

⁸ Ahmet Abay, "Te'vilâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'nin Benimmediği Rivayet ve Görüşlere Yaklaşımı", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 457-476; Furkan Torun, "Peygamberlerle İlgili Rivayetler Bağlamında Mâtürîdî'nin Kendinden Önceki Müfessirlere Karşı Çıktığı Noktalar", *Bir Müfessir Olarak İmâm Mâtürîdî ve Tefsir Metodolojisi*, ed. Zeki Keskin (Ankara: Fecr Yayınları, 2025). Bayram Ayhan, "Maturidi'nin Rivayetlere Yaklaşımı" Bir Müfessir Olarak İmam Maturidi, ed. Ali Karataş vd. (İstanbul: Kitâbî, 2022), 221-245.

Literatürdeki mevcut araştırmaların bir kısmında sebeb-i nüzûl rivayetleri çeşitli yönleriyle incelenmiş olsa da Mâtürîdî'nin konuya yaklaşımının karşılaştırmalı okumasının yapılmadığı müşahede edilmiştir.

Bu çalışma, Mâtürîdî'nin tefsirinde yer alan ve özellikle âyetin anlam alanını daraltabilecek nitelikteki sebeb-i nüzûl rivayetlerini, tefsir tarihinin öne çıkan diğer eserleriyle mukayeseli olarak ele alması yönüyle mevcut literatürden ayrılır. Bu doğrultuda, Mâtürîdî'nin söz konusu rivayetleri hangi gerekçelerle eleştirdiği ve neden kabul etmediği hususunun diğer müfessirlerle karşılaştırmalı olarak ele alınması hedeflenmektedir. Araştırmamızın temel problemi Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerini hangi kriterlere dayanarak belirleyici bir konumdan çıkarıp âyetin anlamını destekleyen yardımcı unsur hâline getirdiğidir. Çalışmamızın problemiyle bağlantılı olarak üzerinde durulması gereken hususlardan biri de âyeti tefsir ederken nüzûl dönemi ile yaşadığı dönem arasında nasıl bir ilişki kurduğudur. Bu bağlamda sebeb-i nüzûl rivayetlerini eleştirdiği âyetlerin tefsirinde yorumunu hangi ilkelere dayandırıldığının tespiti önemlidir.

Araştırma konusu Mâtürîdî tefsirindeki sebeb-i nüzûl verileri esas alınarak, karşılaştırmalı tahlil yöntemiyle ele alınmaktadır. İlk olarak Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerine dair görüşleri tefsir örnekleri üzerinden sınıflandırılmaktadır. Ardından rivayetleri hangi ölçüye göre kabul ettiği incelenmektedir. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin rivayetleri nakletme, kısaltma ve reddetme biçimi tahlil edilerek, klasik tefsir literatüründe yer alan tefsir otoritelerinin yorumlarıyla karşılaştırılmaktadır.

Bu araştırma eser incelemesine dayanan literal bir çalışmadır. Mâtürîdî'nin tefsiri esas kaynak olmakla birlikte klasik tefsirler, ilk el sözlükler ve tabakât kitaplarından yararlanılmıştır. Sebeb-i nüzûl rivayetlerinin karşılaştırılmasında Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889), Taberî (ö. 310/923) İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Mâverdî (ö. 450/1058), Vâhidî (ö. 468/1076), Begavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Râzî (ö. 606/1210), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Suyûtî (ö. 911/1505) gibi literatürde temel kaynak olarak kabul edilen tefsirlerden yararlanılmıştır.

Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerini âyetin bağlamına uygunluk yönüyle kritik etmesi günümüz tefsir çalışmalarını etkileyebilecek hüviyete sahiptir. Bu çalışma, Mâtürîdî'nin tefsir rivayetlerini sadece aktarmadığını; gerektiğinde seçici davrandığını ve bazı rivayetleri reddettiğini göstermesi yönüyle literatüre katkı sağlayacak niteliktedir.

1. Mâtürîdî'nin Rivayetleri Te'vîl Çerçevesinde Değerlendirmesi

Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımı onun tefsir-te'vîl ayırımıyla ortaya koyduğu Kur'ân'ı yorumlama metodolojisinden bağımsız değildir. Dolayısıyla tefsirin, Kur'ân'ın nüzûl ortamına şahitlik eden selef; te'vîlin ise sonraki nesillerin âyeti yorumlama faaliyeti olduğu söylenebilir.⁹ Esasında Kur'ân ilimlerinde öne çıkmış âlimlerden biri olan İbn Kuteybe'nin âyetleri tefsir yöntemi, söz konusu kategorik ayırımı belirgin bir şekilde ortaya koyar.¹⁰ Rivayetlerle nüzûl anına gitmeye çalışan müfessirlerin aksine İbn Kuteybe âyetin bir şahsa indirgenemeyeceğini savunarak, muhatabının zaman mefhumu olmaksızın herkesin olabileceğini belirtir. Ona göre âyetin anlamının nüzûl ortamıyla tahsis edilmesi, söz konusu hükmün sonraki muhatapları kapsamına mâni olur.¹¹ Bu veriler te'vîl kavramının Mâtürîdî'den önce kullanıldığını göstermektedir. Ne var ki tefsir-te'vîl ayırımı metodolojik olarak ilk defa kategorize eden Mâtürîdî'dir. Bu bağlamda Mâtürîdî öncesi âlimlerin söz konusu iki kavramın kapsam ve sınırlarına ilişkin sistematik bir yaklaşıma sahip oldukları kabul edilir. Buna karşılık tefsir ve te'vîl kavramının birbirinden farklı kategorilerde ele alınmasında Mâtürîdî'nin katkısı tartışılmazdır.¹²

Mâtürîdî, tefsirle te'vîl arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koyar. Buna göre tefsir, "Allah'ın muradı budur" diye kesin bir hükme varma iddiasını taşır ve bundan dolayı bir sorumluluk ortaya çıkar; te'vîl ise âyeti muhtemel manalarından birine hamledilmesidir. Diğer bir ifadeyle tefsir, âyetin nüzûl anına

⁹ Maden, "İmâm Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukatta ve Tevili", 115.

¹⁰ Ebû Muhammed b. Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe - İbrâhîm Şemseddîn, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân* (Beyrut, ts.), 168, 228.

¹¹ İbn Kuteybe - İbrâhîm Şemseddîn, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, 162-163.

¹² Çalışkan, "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri", 75.

şahit olan Hz. Peygamber ve sahâbenin yapmış olduğu açıklamalardır.¹³ Mâtürîdînin bu tasnifi, tefsir-te'vîl ayrımını metodolojik bir zemine oturtmaktadır.¹⁴ Mâtürîdî, âyetin tefsirinde sahih bir haber olmadıkça müfessirin kesinlik bildiren bir iddiada bulunmaması gerektiğini belirtir. Ona göre müfessir âyetin muhtemel manalarına yer verip “en doğrusunu Allah’ın bilir” diyerek ihtimal alanı bırakmalıdır. Bu vurgu, tefsirin bağlayıcı bir açıklama, te’vîlin ise manalardan muhtemel bir mana olduğunu izah eder.¹⁵ O, muhtemel manalara gelebilecek nitelikteki âyetleri bilgi ve tecrübesine dayanarak yorumlamaktadır. Te’vîl niteliğindeki yorumları için “kâle ehlü’t-te’vîl” gibi ifadeler kullanması, kapanışı “vallâhu a’lem” ifadesiyle yapması, bu kategorik ayrımın birer tezahürü olarak anlaşılmalıdır.¹⁶

Mâtürîdî, Hz. Peygamber’den gelen tefsire dair sahih rivayetlerle sahâbe ve tabiînden gelen haberlere müracaat eder.¹⁷ Ne var ki o, bazı rivayetleri çeşitli gerçeklerle değerlendirerek tenkide tabi tutar. Seneden çok metni önceleyen Mâtürîdî, rivayeti Kur’ân’a arz ederek özellikle “haber-i vâhid” şeklinde gelen bilgileri uzlaştırmaya çalışır.¹⁸ Bu bağlamda Mâtürîdî, Kur’ân’ın kendisine, dil tahlillerine ve re’yle tefsire başvurarak rivayetleri değerlendirmeye tabi tutar.¹⁹

Bilindiği üzere sebab-i nüzûl rivayetleri, âyetin nâzil olmasına etki eden arka planı aktaran bilgilerdir. Söz konusu bu veriler nüzûl ortamı hakkında bilgi vererek âyetin anlaşılmasına yardımcı olur. Nakil yoluyla gelen bu malumatlarla yapılan tefsirin âyetin nâzil olduğu zamana götürme gibi bir amacı taşıdığı ifade edilebilir. Ancak bu rivayetlerin bağlamından kopartılarak genelleştirilmesi, kesinlik iddiasını taşıması ve âyeti anlamada daraltıcı yorumlara zemin sağlaması yönüyle tefsir metodolojisinde tartışmalı bir alana kapı aralar.²⁰ Bu çerçevede müfessirler arasında sebab-i nüzûl rivayetlerinden nasıl istifade edilmesi gerektiği konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mâtürîdî’nin sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımını tespit etmek tefsir geleneğini anlamak bakımından önemlidir.

2. Mâtürîdî’nin Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerine Yaklaşımı

Mâtürîdî’nin sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımını daha doğru ve kapsamlı biçimde tespit edebilmek için diğer müfessirlerle karşılaştırılması gerekir. Onun sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımı; özgün yanları, ayrıldığı noktalar ve metodolojik tercihleri diğer tefsirlerle mukayese edildiğinde daha görünür hâle gelir. Mâtürîdî’nin sebab-i nüzûl rivayetleriyle ilgili yönteminden söz etmeden önce müfessirlerin Abese Sûresi’nin ilk âyetleriyle ilgili haberlere yönelik genel yaklaşımlarına değinilmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Abese Sûresi’nin ilk âyetlerine dair sebab-i nüzûl rivayetleri klasik tefsirlerde büyük ölçüde rivayet merkezli bir okuma üslûbuyla yer almaktadır. Müfessirler, Hz. Peygamber’in Kureyş’in ileri gelenleriyle konuştuğu sırada Ümmü Mektûm (ö. 15/636)’un gelip sözünü kesmesi üzerine yüzünün ekşidiğine dair sahâbe ve tabiînden gelen rivayetleri esas alır. Âyetle ilgili yorumlar, vâkıanın tasvirine ve rivayetlerin tasnifine dayanır. Tefsirlerde sened varyantlarına, olay örgüsündeki küçük nüanslara, sahâbeden otorite olanların ifadelerine yer verilir.²¹ Bu bağlamda klasik müfessirler, genel olarak rivayetleri tefsirin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul eder. Dirayet ağırlıklı eserler ise rivayetlere yer vermekle birlikte ağırlıklı yöntemleri olayın tarihî tasvirinden ziyade ilahi üslûba, âyetin eğitici yönüne ve nübüvvet ahlaki üzerine yoğunlaşır.²² Bu itibarla müfessirlerin rivayetleri dirayetin başlangıç noktası olarak kullandıkları

¹³ Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü Ehlî’s-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, 71.

¹⁴ Doğan, “İmâm Mâtürîdî’ye Göre Te’vîl Kavramı ve İşlevi”, 789-792.

¹⁵ Bilgin, *el-Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ının Dirâyet Açısından Tahlili*, 96-97.

¹⁶ Örnek için bk. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehlî’s-sünne*, 1/390; 3/365; 6/36; 7/584; 8/389-390.

¹⁷ Özdeş, *İmam Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü Ehlî’s-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, 46-47.

¹⁸ Çalışkan, “Tefsirde Mâtürîdî’yi Kefşetmek: İmam Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ın Tefsir İlmindeki Yeri”, 86; Karahan, “İmam Mâtürîdî’nin Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasını Kelâmî Yorumu”, 318-321.

¹⁹ Sülün, “Te’vîlâtü’l-Kur’ân Çerçevesinde Mâtürîdî’nin Müteşabih Ayetleri Anlayışı”, 73.

²⁰ Gengil, *Tefsir Te’vîl Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî’de Tefsirin İmkân Meselesi*, 152-153.

²¹ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, 4/590; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/217; İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 10/3399; Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî Vâhidî, *Esbâbu nüzûli’l-Kur’ân*, thk. Usâm b. Abûlmuhsin (Dâru’l-İslâh, 1412), 449; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *Lubâbu’n-nukûl fi esbâbi’n-nuzûl*, thk. Ahmed Abdüşşâfi (Beyrut, ts.), 209.

²² Geniş bilgi için bk. Mesut Tay, “Abese Suresi Bağlamında Hz. Peygamber’e Yöneltilen ‘İtâb’ Ayetleri”, *Bitlis İslamiyat Dergisi*, (06 Aralık 2021), 51-62.

ifade edilebilir. Nitekim onların âyetleri tarihî bağlamla ilişkilendirme konusunda çekingen davranmamaları bunu doğrulamaktadır.²³

Mâtürîdî ise bazı âyetlerin tefsirinde rivayeti zorunlu bir unsur olarak kabul etmez. Ona göre sebeb-i nüzûl rivayetleri, âyetin kendi bağlamı ve lafzî delaletleriyle mana açıklığı kavuşmadığında başvuru yardımcı nitelikte bilgilerdir. Onun tefsirinde nüzûl bağlamının ve olay örgüsünün âyetin manasının bilinmesine etki ettiğine Abese Sûresi'nin ilk âyetleri örnek gösterilebilir. Mâtürîdî, Abese Sûresi'nin girişinde yer alan âyetlerin bağlamı bilinmediği takdirde söz konusu olayın yanlış anlaşılabilirliğini savunur. Dolayısıyla ilgili âyetlerin tefsirinde yüz ekşitmenin hangi şartlarda gerçekleştiğine dair sebeb-i nüzûl rivayetlerini aktarır.

Mâtürîdî'nin naklettiği rivayete göre söz konusu davranış, Hz. Peygamber'in müşriklerin ileri gelenlerini İslam'a davet ettiği esnada, onların iman etme ihtimalini gözetmesi sebebiyle, yanına gelen âmâ Ümmü Mektûm'a yüzünü ekşitmesi ve ondan yüz çevirmesi şeklinde gerçekleşmiştir.²⁴ Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in yüz ekşitmesinin gereksiz veya olumsuz olmadığını belli bir amaca hizmet ettiğini dile getirir. Ona göre Hz. Peygamber'in bu davranışı insanların iyilik ve güzellikleriyle karşılaştırılsa, çok daha değerli ve önemli olduğu görülecektir. Bu yüz ekşitmenin sıradan bir davranış olmadığı, çok önemli bir mesaj içerdiğini belirtir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber'in müşriklerin reislerine yöneldiği ve onları İslam'a çağırdığı açıkça ifade edilir. Bundan dolayı onların iman etmesi Müslümanların güç kazanmasına vesile olacak bir sonucu doğurabilirdi. Böylece toplu bir hidayetle elde edilecek sevap ve yüce derece, bir kişinin güzel amelleriyle ulaşamayacağı bir mertebeye tekabül eder. Ona göre Ümmü Mektûm'un araya girmesi ise bu büyük sevabı elde etmeye engel olabilecek nitelikte bir davranıştır. Hâl böyle olunca yüz ekşitmenin çok hafif bir davranış olduğunu, yadırganmaması ve gariptenmemesi gerektiğini savunur.²⁵

Mâtürîdî'ye göre âmâ bir kimseye karşı yüz ekşitilmesi ve ondan yüz çevrilmesi, jest ve mimikleri görememesi nedeniyle kabalık olarak algılanmamalıdır. Buna karşılık, Hz. Peygamber'in müşriklerin ileri gelenlerine yönelmesi ve onlara iyi muamelede bulunması, onların hidayete ermesi açısından bir umut taşımaktadır. Çünkü bu yöneliş ve güzel davranış bizzat onlar tarafından müşahade edilmektedir. Müşriklerden yüz çevirmesi ise bu umudu zayıflattığı gibi kaba davranıldığı izlenimi de vermektedir. Mâtürîdî, kabalığı ortadan kaldıran ve insanları hidayete çağıran bir tercihte bulunmanın, akıl ve basiret sahibi kimselerin övgüsüne değer bir davranış olduğunu belirtmektedir. Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'in müşrikleri İslam'a davet etmeye devam etmesi ictihadî bir tercihtir. Bununla birlikte peygamberlerin bazı ictihadî tercihlerinin ilahî uyarıya konu olabildiğini mümkün görür. Nitekim Mâtürîdî yüz ekşitme fiilini, tercihi sebebiyle Allah'tan izin almadan kavminden ayrılan ve ilahî itâba konu olan Hz. Yûnus örneğiyle temellendirerek bunun ahlaki bir kusur olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtir.²⁶

Mâtürîdî'nin aktardığı muhtemel bir yoruma göre Hz. Peygamber'in Ümmü Mektûm'dan yüz çevirmesi kasıtlı bir tercih değildir. Rivayetlere göre Ümmü Mektûm'un konuşmayı kesmesi, müşriklerin ileri gelenlerinin iman etme ihtimalini zayıflatmış; bu durum Hz. Peygamber'i derinden üzerek yüzünü ekşitmesine neden olmuştur.²⁷ Bu yorum, âyetin bağlamının rivayet olmadan doğru anlaşılamayacağını göstermektedir. Çünkü rivayetler davranışın kasıtlı değil insani bir üzüntünün yansıması olduğunu ortaya koymaktadır.

Mâtürîdî, başka âyetlere dayanarak Hz. Peygamber'in yüz ekşitme kastı taşımadığını, müşriklerin iman etmemesi nedeniyle duyduğu üzüntünün yüzüne yansıması olarak ifade eder.²⁸ O, "*Belki de onlar iman etmiyorlar diye kendini helâk edeceksin.*"²⁹ ve "*Onlar için üzülme*"³⁰ benzeri âyetleri, bu anlamda delil olarak

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi't-Tenzil*, 7/233; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/352-353.

²⁴ Abese 80/1. âyeti hakkında birden çok sebeb-i nüzûl rivayeti aktarılmaktadır. bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/214-220; İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3399; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 6/202-203.

²⁵ Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1426), 10/417.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 10/417.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 10/419.

²⁸ Fatma Günaydın, "İtâb/Uyarı Âyetlerinin Te'vilinde İmam Mâtürîdî'nin Usûlü", *Milli Mecmûa* 24 (2022), 36.

²⁹ eş-Suarâ, 26/3.

³⁰ en-Nahl, 16/127.

zikreder. Nitekim Mâtürîdî'nin Tahrîm Sûresi'nin 1. âyetine atıfta bulunması da yüz ekşitme meselesine ışık tutmaktadır. Bu itibarla âyetin bir yasaklamadan ziyade "ölçsüz bir hassasiyete yönelik uyarı" olduğunu belirtir.³¹ Böylece Mâtürîdî, Abese Sûresi'nin ilk âyetlerindeki davranışın bir eksiklik değil derin bir üzüntünün dışı vurumu olarak görülmesi gerektiğini izah eder.

Mâtürîdî'nin yapmış olduğu bu açıklamalar, sebab-i nüzûl rivayetlerini âyetin bağlamını aydınlatan bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Rivayetler olmaksızın âyetin Hz. Peygamber'i kınadığı yönünde yanlış bir izlenimin doğabileceğini ifade eder.³² Bu veriler, sebab-i nüzûl rivayetlerini zorunlu değil; anlamı isabetli bir şekilde kavramasını temin eden önemli bir yardımcı unsur olarak gördüğünü gösterir. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı rivayetin âyetin anlamını belirleyen değil, açıklığa kavuşturan bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu rivayetler, Hz. Peygamber'in davranışını, âyetin amacını ve ilahi uyarının hikmetini açıklamada tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir.

Mâtürîdî, sebab-i nüzûl rivayetlerini tefsirin olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak görmez. Bu bilgileri âyetin anlamının doğru bir biçimde anlaşılması için ihtiyaç duyulduğunda başvurulacak yardımcı unsur olarak görmektedir. Kur'ân âyetinin kendi iç bağlamı ve lafzî yapısı anlamı açmaya yeterli olduğunda, sebab-i nüzûl rivayetlerine ya hiç yer vermez ya da kısaca değinmekle yetinir. Onun bu tutumu rivayetten istifade etmesinde "gereklilik ölçüsünü" esas aldığını göstermektedir. Nitekim el-Mâide 5/48. âyetin tefsirinde iki farklı sebab-i nüzûl rivayetinden söz ettikten sonra, olayın nasıl gerçekleştiğini bilmenin âyetin manası açısından zorunlu olmadığını belirtmesi bunu destekler.³³

Mâtürîdî Abese Sûresi'nin ilk âyetlerini yorumlamada klasik müfessirlerden belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. O, rivayetlere yer vermekle birlikte bunları zorunlu açıklama malzemesi olarak görmez. Rivayetlerin sıhhatine ilişkin temkinli tutumu onu tefsirde daha genel ilkeleri öncelemeye yöneltir. Mâtürîdî muhtemel sebab-i nüzûl rivayetlerine yer vererek Hz. Peygamber'in şahsiyetiyle bağdaştırmadığı rivayetleri tenkit eder. Mâtürîdî için belirleyici olan husus peygamberlik misyonuna dair ilkesel vurgulardır. Nitekim müşriklerin ileri gelenlerinin iman etmesi hâlinde ortaya çıkabilecek olumlu sonuçlara ilişkin değerlendirmeleri bu minvaldedir.

3. Mâtürîdî'nin Rivayetleri Akıl, Dil ve Tarihî Bağlam Çerçevesinde Değerlendirmesi

Buna göre Mâtürîdî, sebab-i nüzûl rivayetlerini başta Kur'ân'ın genel ilke ve bütünlüğü olmak üzere sahih sünnet, aklın zorunlulukları, dil kaideleri ile tarihî ve sosyal gerçeklikler çerçevesinde değerlendirir. Bu ilkelere uygun olmayan rivayetleri ya kabul etmez ya da ihtiyatla karşılar.³⁴ Rivayetin âyetin manasıyla çelişmesi durumunda İmam Mâtürîdî'nin eleştirel tavrı belirginleşir. Bu tür rivayetlerin âyetin anlamı üzerinde belirleyici olmadığını savunur. Mâtürîdî rivayet kullanımını nakle dayalı bir faaliyet olmaktan çıkararak yorum temelli bir sürece dönüştürmektedir. Tefsirinden anlaşılacağı üzere onun bu yaklaşımı, rivayetin sıhhati konusunda uyarı niteliği taşımaktadır.

Klasik tefsirlerde "De ki: 'Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?"³⁵ âyeti bağlamında bazı müfessirler "kör" ve "gören" tasvirlerini nakil yoluyla gelen bilgiler çerçevesinde temellendirirler.³⁶ Böylece âyeti doğrudan tarihî bağlam içinde konumlandırırlar. Müfessirler, müşriklerin alaycı azap taleplerine karşılık Hz. Peygamber'in bilgi alanının sınırlarını vurgulayan bir açıklama geliştirirler, "kör-gören" karşıtlığını açık

³¹ et-Tahrîm 66/1. âyetle ilgili birçok rivayet aktarılmaktadır. bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/475; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3362; Ebû Muhammed b. Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-Beğavî, *Mealimü't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzâk Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 5/115.

³² Peygamberlerin ismet sıfatı hakkında geniş bilgi için bk. Ersin Çelik, "Mu'tezili Tefsir Geleneğinde İsrâiliyyât", *Cumhuriyet Theology Journal* 28/1 (15 Haziran 2024), 331-334.

³³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehlî's-sünne*, 3/532-536.

³⁴ Mâtürîdî'nin dil ve tarihî gerçekliklere aykırı olduğu gerekçesiyle tetkik ettiği rivayetlere için bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehlî's-sünne*, 4/89; 7/376-377; 9/82; 326-327.

³⁵ el-En'am, 6/50.

³⁶ Örneğin bk. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/562; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 11/371-372; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/1296; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 8/152-154.

biçimde “kâfir-mümin” ayırımına tahsis ederek rivayet merkezli bir çerçevede yorumlarını icra ederler. Mâtürîdî ise sebeb-i nüzûl rivayetlerini aklî ilkelere arz ederek değerlendirir. Rivayette anlatılanların muhataba uygunluğunu dikkate alarak bu haberleri tahlil eder. Nitekim o, Abdullah b. Abbâs (ö.68/687)’tan nakledilen rivayeti âyetin yorumunda yeterli görmez.³⁷ Rivayette yer alan ifadelerin müşriklerin tutumuyla uyuşup uyuşmadığını sorgular. Mâtürîdî’nin âyetin bağlamına uymayan ifadeleri reddetmesi, Kur’ân’ın bütünlüğü ve tarihî gerçekliklere uyumunu gözettiğini gösterir.³⁸ Mâtürîdî âyeti tefsir ederken Kur’ân’ın diğer âyetleriyle çelişmeyen, bağlama en uygun ihtimalleri öne çıkarır. Bu anlayışını söz konusu âyetin tefsirinde belirgin bir şekilde gösterir.

Mâtürîdî, İbn Abbâs’a isnad edilen mezkûr rivayetin içeriğinin kabul edilebilir olmadığını savunur. Rivayette müşriklerin Hz. Peygamber’e “Allah sana ihtiyaçlarını giderecek bir hazine indirmeli değil miydi? Sen muhtaçsın, sana bir bahçe verseydi de ondan istifade etseydi” dedikleri ve bu sözler üzerine ilgili âyetin nâzil olduğu aktarılmaktadır. Mâtürîdî, müşriklerin Hz. Peygamber’e böyle bir şey demelerinin tutarlı olmadığını belirtir. Nitekim böyle bir söz karşısında Hz. Peygamber’in onlara “Ben size Allah’ın hazinelerinin yanımda olduğunu söylemiyorum, gaybı da bilmem ve ben bir melek olduğumu iddia etmiyorum.” şeklinde cevap vermesi bağlam olarak uygun olmadığını ifade etmektedir. Müşriklerin Hz. Peygamber’den bir talepte bulunmuş olmaları hâlinde bunun kendi çıkarlarına yönelik olması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim “*Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça... Yahut senin bir hurma ve üzüm bağı olmalı ve içinden ırmaklar akıtılmalı...*”³⁹ âyetinde müşriklerin ileri sürdükleri talepler bu duruma örnek teşkil etmektedir. Mâtürîdî âyetin bu tür bir bağlamda nâzil olmasını muhtemel görür. Buna göre Hz. Peygamber’in müşriklerin taleplerine ya da azabın vaktini alaycı bir üslûpla sormalarına karşılık olarak “Ben size Allah’ın hazineleri yanımda olduğunu söylemiyorum, gaybı da bilmem, size bir melek olduğumu da söylemiyorum. Ben ancak bana vahyedilene uyarım” şeklinde cevap vermiş olması muhtemeldir.⁴⁰ Mâtürîdî başka bir ihtimal olarak Hz. Peygamber’in müşriklere azabı haber vermesi ve onları uyarması üzerine müşriklerin bu azabı alaya alarak ondan acele ettirmesini istemiş olabileceğini belirtir. Nitekim “*Eğer doğruysanız, bu vaad ne zaman gerçekleşecek?*”⁴¹ şeklindeki ifade onların tutumunu yansıtmaktadır. Mâtürîdî bu ihtimali daha mümkün görmekte ve âyetin manasını şu şekilde açıklamaktadır: “*Ben size Allah’ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum*” ki azabı dilediğim vakit indireyim, “*Gaybı da bilmem*” ki azabın zamanını size haber vereyim “*Ben melek de değilim*” ki gökten azapla ineyim, ben yalnızca bana vahiy edilene uyan bir beşerim.⁴² Mâtürîdî bir diğer ihtimal olarak âyetin herhangi bir soru olmadan doğrudan bir mesaj olarak inmiş olabileceğini belirtir. Buna göre anlam şöyle olur: “Ben size Allah’ın hazineleri yanımdadır, gaybı bilirim veya melek olduğumu söylemiyorum; zira eğer bunları söyleseydim bana tabi olmanız daha kolay olurdu. Oysa ben bir beşer olduğumu ve sadece ben vahyedilene uyduğumu söylüyorum ki sözlerimin doğruluğunu davetimin hak olduğunu anlayasınız.” Mâtürîdî’ye göre bu yorum da mümkündür.⁴³

Mâtürîdî, bu ve benzer âyetlerin,⁴⁴ Hz. Peygamber’e yöneltilen birtakım soruların cevabı olabileceğini belirtmektedir. Mâtürîdî âyete konu olan kimselerin hangi soruları sorduklarını tam olarak bilinmeyeceğini ifade eder. Bundan dolayı söz konusu soruların ne olduğunu kesin biçimde ifade etmekten sakınmak gerektiği yorumunu yapar. Bu durumun Allah adına hüküm vermek anlamı taşıdığı için müfessirin bundan sakınması gerektiğini ifade eder. Ayrıca âyetin Kur’ân’ın diğer pasajlarında dile getirilen taleplere cevap olarak nâzil olmuş olabileceğini de ihtimal dâhilinde görür. Nitekim “*Yerden bir kaynak fışkırtmadıkça ...*”⁴⁵

³⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 4/88-89.

³⁸ Şükrü Maden, “İlk Dönem Tefsir Birikimini Geleceğe Aktaran Özgün Bir Kaynak Olarak Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ının Önemi: Ebû Muâz en-Nahvî Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2023), 593.

³⁹ el-İsrâ, 17/90-91.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 4/88.

⁴¹ en-Neml, 27/71.

⁴² Mâtürîdî’nin ihtimal dâhilinde görmediği rivayetler için bk. Abay, “Te’vîlâtü’l-Kur’ân Bağlamında Mâtürîdî’nin Benimsemediği Rivayet ve Görüşlere Yaklaşım”, 462-474.

⁴³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 4/89.

⁴⁴ el-Furkân, 25/7-8; Enfâl, 8/32; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 5/190-191, 8/8-9.

⁴⁵ el-İsrâ, 17/90-91.

ve “*Sen göğe çıkmalısın*”⁴⁶ gibi talepleri üzerine “Allah’ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Gaybı bilmem ki” azabın zamanını bileyim ya da kıyametin vaktini size haber vereyim, “Melek olduğumu da söylemiyorum ki” göğe çıkayım manasında olabileceğini ifade etmektedir. Mâtürîdî, âyetin muhtemel anlamlarını belirlerken, diğer âyetleri, tarihî bağlamı ve dilin bütünlüğünü dikkate alır.⁴⁷ Mâtürîdî âyetin devamındaki “*De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?*” ifadesini yorumlayarak kör ile görenin bir olmadığı gibi hakikate karşı kör olan ile hakikati görenin de eşit olmadığını ifade eder.⁴⁸ Mâtürîdî mezkûr âyetin tefsirinde sebab-i nüzûl rivayetlerine yer verir. Ancak, rivayeti yorumun belirleyici zemini olarak görmez. Ona göre âyet, Hz. Peygamber’in bilgi alanının sınırlarını, vahye bağlılığını ve gayb bilgisinin kesin biçimde Allah’a mahsus olduğunu vurgular. “Kör” ile “gören” karşıtlığı yalnızca belirli bir tarihî bağlamı anlatmakla sınırlandırmaz. Bu iki kelimeye yüklenen manadan yola çıkarak hakikati idrak eden ile onu reddedenin farklılıklarını ortaya koyar.

Diğer taraftan rivayet ağırlıklı eserlerde “*(Münâfıklar), "Allah'a ve peygambere inandık ve itaat ettik" derler. Sonra da onların bir kısmı bunun ardından yüz çevirirler. Halbuki onlar inanmış degillerdir.*”⁴⁹ âyeti büyük ölçüde nifak olayını konu edinen haberler üzerinden tefsir edilir. Tefsirler, münafık olan Bîsr’in Yahudî bir kişiyle yaşadığı sorunun çözümünde Hz. Peygamber’in hakemliğini reddetmesini esas alır. Müfessirlerin yorumu da bu olay etrafında şekillenir. Âyette geçen “*iman ettik/itaat ettik*” vurgularının münafıkların sözde bağlılık beyanları olduğu ifade edilir.⁵⁰ Bazı dirayet ağırlıklı tefsirlerde ise rivayetler nakledilmekle beraber, yorumlar daha çok imanın mahiyeti, nifakın psikolojisi “dil ile ikrar-kalp ile tasdik” ilişkisi gibi kavramlar etrafında şekillenir.⁵¹ Bu tefsirlerde, sebab-i nüzûl rivayetleri yorumun çıkış noktası olduğu ifade edilebilir.

Mâtürîdî ise âyeti birtakım imkânları dikkate alarak yorumlar. Onun aklî ve tarihî imkân açısından sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımını örneklendiren en belirgin misallerden biri de “*Allah'a ve Peygamber'e iman ettik ve itaat ettik derler; fakat bundan sonra onlardan bir grup yüz çevirir. Oysa onlar mümin değildir.*”⁵² âyetinin tefsirinde görülmektedir. Mâtürîdî, bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında birbirinden farklı rivayetlerin aktarıldığını ifade etmektedir. Naklettiği rivayetlerin birinde bu âyetin Hz. Alî (ö. 40/661) ile Hz. Osmân (ö. 35/656) arasında yaşanan arazi anlaşmazlığı üzerine nazil olduğu aktarılır. Rivayette Hz. Osman’ın yakınlarının, Hz. Peygamber’in, Hz. Alî lehinde hüküm verdiğini dile getirmeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğu bilgisine yer verilir. Mâtürîdî, Hz. Osman ve yakınlarının böyle bir şeyi dillendirilmelerini ihtimal dâhilinde görmediği için rivayeti reddeder. Onun bu tutumu, tarihî ve ahlakî gerçekliklerle uyuşmayan rivayetleri kabul etmediğini gösterir.⁵³

Başka bir rivayette ise münafık olduğu iddia edilen Bîsr ile bir Yahudî’nin anlaşmazlık yaşaması üzerine bu âyetin nâzil olduğu aktarılır.⁵⁴ Mâtürîdî bu rivayeti tercih etmenin de bir gerekçesinin olmadığını ifade eder. Ona göre âyetin kimin hakkında indiğine dair rivayetlerde verilen bilgi âyetin bağlamına uygun değildir. Mâtürîdî, “*Eğer gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerine ise boyun eğerek ona gelirlir.*”⁵⁵ âyetinde onların Hz. Peygamber’in adaletle hükmettiğini bildiklerine delil teşkil ettiğini belirtir. Eğer Hz. Peygamber’in adaletsiz olduğuna inanmış olsalardı hak kendi lehlerine dahi olsa ona başvurmayacaklarını ifade etmektedir. Mâtürîdî, rivayetin âyetin iç bütünlüğüyle çelişmesi hâlinde reddedilmesi gerektiğini

⁴⁶ el-İsra, 17/93.

⁴⁷ Bakkal, “Mâtürîdî’nin Nüzûl Sebebi Rivâyetlerini Değerlendirmesi -Reddettiği Rivâyetler”, 253-254.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 4/90.

⁴⁹ Nûr, 24/47.

⁵⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/204; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 19/204; İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/2621-2622; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 16/331-332; el-Vâhidî, *Esbâbu nüzûli’l-Kur’ân*, 327.

⁵¹ Örneğin bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi’t-Tenzil*, 4/414; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 24/409-410.

⁵² en-Nur, 24/47.

⁵³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 7/581; Bayram, “İmam Mâtürîdî’nin Sahâbe Tasavvuru”, 659-666.

⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/204; el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-’uyûn*, 4/115.

⁵⁵ en-Nur, 24/49.

metodolojik bir ilke olarak ortaya koymaktadır.⁵⁶ Bu açıklamalar onun sebab-i nüzûl rivayetlerini aktarmakla yetinmediğini, aksine bu rivayetleri kritik ettiğini gösterir.

Mâtürîdî, âyeti te'vîl ederken klasik anlayışın aksine, rivayeti zorunlu açıklamalar olarak görmez. Dolayısıyla onun tefsiri klasik tefsirlerle karşılaştırıldığında yönteminin özgünlüğü daha görünür olur. Burada üzerinde durulması gereken asıl husus, rivayet ile dirayet arasındaki dengeyi nasıl kurduğu değil, rivayeti yorumun belirleyicisi olmaktan nasıl çıkardığıdır.

4. Mâtürîdî'nin Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerini Sorgulaması, Sınırlandırması ve Kısmî Kabulü

Bazı Klasik müfessirler, sebab-i nüzûl rivayetlerini dikkate alarak "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapsmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resulünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur..."⁵⁷ âyetini Cellâs b. Suveyd olayıyla ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Âyetin manasını nerdeyse tamamen bu tarihî hadiseye indirgedikleri söylenebilir.⁵⁸ Bu itibarla Taberî, mezkûr rivayetin farklı isnadlarına yer verir. Ayrıca Abdullah b. Ubey'in sözleri ve münafıkların bir mümini öldürmeye teşebbüsü gibi farklı sebab-i nüzûl varyantlarına da yer verir. Âyetin anlamını rivayetlerle belirlenen nüzûl dönemi bağlamı çerçevesinde açıklar.⁵⁹ Vâhidî, rivayetleri sistematik bir biçimde tasnif ederek hem küfür sözünü hem suikast girişimini hem de münafıkların ekonomik nankörlüğünü konu edinen açıklamalarını sebab-i nüzûl bilgisi üzerinden inşa eder.⁶⁰

Dirayet ağırlıklı müfessirler nüzûl döneminde yaşanan hadiseyi aktararak yorumlarına başlar. Âyetin nüzûlüne sebep olan olay aktarılır, dil ve belagat yönüyle âyeti yorumlamalarına rağmen yorumun sınırlarını yine rivayet belirler. Râzî, üç farklı rivayet arasında karşılaştırma yaparak münafıkların psikolojisine dair aklî açıklamalar yapar.⁶¹ Onun yapmış olduğu bu açıklamalar tarihî bağlamdan bağımsız değildir. Nitekim bu eserlerde rivayet yalnızca açıklayıcı bir bilgi değil âyetin manasını belirleyen zorunlu ve sınırlandırıcı bir çerçeve işlevini görür.

Mâtürîdî ise hakkında birden fazla sebab-i nüzûl rivayeti bulunan âyetlerle ilgili haberleri etraflıca tahlil eder. Rivayetleri âyetin anlamını daralttığı gerekçesiyle eleştirir. Âyetin genel mesajıyla tam olarak örtüşmeyen rivayetleri dikkatle değerlendirmesi onun rivayet kullanımındaki seçiciliğini gösterir. Bu durumun açık bir örneği, "Bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Hâlbuki o küfür sözünü kesinlikle söylediler ve Müslüman olduktan sonra inkâr ettiler."⁶² âyetinin tefsirinde görülmektedir. O, burada iki sebab-i nüzûl rivayetini aktarır. Aktardığı bu iki rivayeti âyetin lafzıyla karşılaştırarak eleştiriye tabi tutar.⁶³ Tevbe 9/74. âyetin sebab-i nüzûl rivayetinde âyetin bir münafık hakkında indirildiği ifade edilmektedir.⁶⁴ Rivayette münafıklardan biri "Vallahi, eğer Muhammed'in söyledikleri doğruysa biz merkeplerden daha kötüyüz" demiştir. Cellâs b. Suveyd'in bu sözlerini duyan çocuk yaştaki üvey oğlu onu uyarak "Allah'a tövbe et." demiş, ardından Hz. Peygamber'e gelerek durumu haber vermiştir. Hz. Peygamber'in Cellâs'ı çağırması ve onun böyle bir söz söylediğini inkâr ederek yemin üstüne yemin etmesi üzerine mezkûr âyetin nâzil olduğu aktarılmaktadır. Mâtürîdî bu sözün kötüyücü olmakla beraber başlı başına küfür olmadığını, dolayısıyla âyette geçen "وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ" ifadesinin bu sözle açıklanamayacağını

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 7/582-583; Nair, "Mâtürîdî ve İbn Âşûr'un Tefsirlerinde Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri: Burûc Sûresi Örneği", 297-299.

⁵⁷ et-Tevbe, 9/74.

⁵⁸ Örneğin bk. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/183-184; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/361-362; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, 2/383; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 10/553-557.

⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/362-369.

⁶⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 10/553-557.

⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/449.

⁶² et-Tevbe, 9/74.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 5/429.

⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/361; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/1843.

söyler. Ayrıca âyete geçen “يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ” ifadesinin çoğul olmasına dikkat çekerek, rivayette olduğu gibi sadece tek bir kişinin muhatap alınmadığını, dolayısıyla rivayetin âyetle tam örtüşmediğini ifade eder.⁶⁵

Mâtürîdî, bu âyetle ilgili diğer bir rivayeti de dikkatle tahlil eder. Rivayette âyetin Abdullah b. Ubey hakkında nâzil olduğu aktarılmaktadır. Bu rivayete göre Abdullah b. Ubey’in arkadaşları şöyle demişlerdir: “Vallahi bizim durumumuz ile Muhammed’in durumu, şu söze benzemektedir: Köpeğini semirtirsen sonunda seni yer” Ayrıca Abdullah b. Ubey’in şu sözleri söylediği nakledilir: “Medine’ye dönersek, güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracaktır.” Onun bu sözü Hz. Peygamber’e ulaştınca, onu çağırmış ve kendisine bu sözünü sormuştur. O ise Allah’a yemin ederek böyle bir şey söylediğini inkâr etmiştir.⁶⁶ Mâtürîdî, ilk rivayette aktarılan söz gibi bu sözlerin kendi başına küfür niteliğinde olmadığını ifade eder. Mâtürîdî asıl küfür sayılabilecek durumun, bu kişilerin Allah’a, âyetlerine ve peygamberiyle alay ederek karşı koymaları olduğunu savunur.⁶⁷ Ona göre bu kimseler gerçekten bir küfür sözü söylemiş olabilirler. Ancak Allah’ın bildirmediği bir sözü kesin olarak tespit etme imkânı yoktur. Bu nedenle “şunu söylediler” demeye de gerek yoktur. Zira âyetin mesajını anlamak için onların ne söylediklerini ayrıntılı bir şekilde bilme ihtiyacı bulunmamaktadır. Mâtürîdî bu tahliliyle, rivayetin âyetin manasını sınırlandırması karşısında nasıl bir yöntem tercih ettiğini ortaya koymaktadır. O, sebab-i nüzûlün âyetin anlamını belirlemesine veya belli bir olaya hapsedmesine izin vermeyen eleştirel bir yöntem benimser.

Mâtürîdî, sebab-i nüzûl rivayetlerini ne tamamen reddeden ne de koşulsuz olarak kabul eden bir tutum içindedir. Aksine rivayetleri ihtiyatla eleştirel süzgeçten geçiren bir yöntemi benimsemektedir. Mâtürîdî’nin “şayet bu rivayet doğruysa âyet buna göre anlaşılmalıdır; ancak doğru değilse âyet şu şu manalara gelebilir.” Şeklindeki yaklaşımı rivayetin âyetin anlamını daraltıcı ve belirleyici bir pozisyona yerleştirmesine karşı olduğunu göstermektedir. Nitekim Mâtürîdî, rivayetleri eserinde âyetin hakiki manasını desteklediği ölçüde kullanmaktadır. Aksi durumda âyetin bağımsız anlam imkânlarını korumaktadır. Müfessirin bu metodu sebab-i nüzûl rivayetlerinin âyetin anlamına hapsedilmesine yönelik genel anlayışa metodolojik bir karşı duruş niteliğindedir. Böylece Mâtürîdî, âyetin manasını rivayete bağımlı kılmayan bir tefsir anlayışı geliştirmektedir.

Mâtürîdî, müfessirlerin çoğunun aksine sebab-i nüzûl rivayetlerini âyeti yorumlamak için zorunlu olarak görmez. Rivayeti, âyetin bağlamını aydınlatmada yardımcı unsur olarak değerlendirir. Âyetin manasını belirli tarihî bir olaya hapsedmez. Münafıklığın mahiyeti söz/eylem tutarsızlığı, ilahi ikazın genel geçer niteliği gibi ilkesel bir çerçevede konumlandırır. Rivayetin çeşitliliği onun için âyetin belirli bir olaya değil, münafıklığı tanımlayan ahlaki yapıya işaret eder. Böylece klasik müfessirlerin rivayet merkezli anlayışından ayrılarak âyetin mesajını sınırlamadan yorumlamaya çalışır.

5. Mâtürîdî’nin Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerini Okuma Metodu

Rivayet ağırlıklı tefsir geleneğinin önde gelen bazı isimlerinin, rivayet merkezli bir okuma ile “*Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır.*”⁶⁸ âyetini tefsir ettikleri söylenebilir. Kimi tefsirlerde âyetin nüzûl sebebini sahâbeden bazı isimlerin Hz. Peygamber’i ahirette görmeme endişesiyle ilişkilendirilir. Bu tefsirlerde rivayetler âyetin manasını belirleyen temel unsur olarak kabul edilir. Dolayısıyla âyetin manası belirli şahıs ve olaylara dayandırılır.⁶⁹ Âyette geçen “sıddık”, “şehid”, “salih”, ve “refik” kavramları nüzûl dönemi çerçevesine dayanarak bazı lügavî açıklamalarla desteklenir. Bazı rivayet ağırlıklı tefsirlerde ise sebab-i nüzûl rivayetini aktarmanın yanı sıra âyetin manasını genişleten kelime, gramer ve kıraat bilgisine yer verilir.⁷⁰

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 5/430.

⁶⁶ Mâtürîdî’nin tefsirinde yer alan bu iki rivayetin diğer kaynaklarda da ayrıntılı bir biçimde aktarıldığı görülmektedir. bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 14/361-364; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/1842-1844.

⁶⁷ et- Tevbe, 9/65.

⁶⁸ en-Nisâ, 4/69.

⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1/388; et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/530-535; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/997-998.

⁷⁰ Mâverîdî, *en-Nuket ve’l-uyûn*, 1/504; Beğavî, *Mealimü’t-tenzil fi tefsîri’l-Kur’ân*, 2/247; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 6/573-578.

Sebeb-i nüzûl rivayetlerini değerlendirme biçimi, Mâtürîdî'nin tefsir yönteminin en ayırıcı vasıflarından birini oluşturmaktadır. O, bir âyetin nüzûlüne dair aktarılan rivayetlere yer verirken bu haberleri olduğu gibi kabul etmez. Bunun yerine âyetin bağlamını dikkate alarak âyeti yeniden yorumlamaya veya muhtemel anlamlarını genişletme yoluna gider. Bunun gereği olarak Mâtürîdî, çoğu zaman rivayeti aktarmakla yetinir. Bazen rivayetlere açık bir tenkitte bulunmamakla birlikte âyetin sebeb-i nüzûlüne ilişkin farklı ihtimalleri gündeme getirir. Onun bu tutumunun rivayetlerin bağlayıcı olmadığını ima edecek nitelikte olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımı, tek bir olaya indirgemeyen daraltıcı yorumları aşan âyetin genel mesajını merkeze alan bir okuma biçimini ortaya koymaktadır. Bu yöntemi "*Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler...*"⁷¹ âyetinin tefsirinde belirgin bir şekilde görülmektedir.

Mâtürîdî bu âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili iki rivayete yer verir. Birinci rivayete göre bir kişi ağlayarak Hz. Peygamber'e gelmiş, peygamberi kendisinden ve ailesinden daha çok sevdiğini yemin ederek şöyle ifade etmiştir: "Seni düşündüğümde, seni görmeye gelmesem sanki ölecek gibi oluyorum. Ölümümü ve ölümünü düşündüğümde ise cennette peygamberlerle birlikte senin mertebenin yükseleceğini, onların altında bir derecede bulunacağımı ve bu nedenle senden ayrılacağımı düşünüyorum. İşte bu ayrılığı düşündüğüm için ağladım." Hz. Peygamber'in bu sözlere cevap veremediğini, bunun üzerine Allah'ın söz konusu âyeti indirdiğini ve Hz. Peygamber'in daha sonra adama: "Müjdeler olsun ey falanca! Allah dilerse cennette beraber olacağız." diye buyurduğu aktarılır.⁷² Diğer rivayete göre Hz. Peygamber sahabeden bazılarının yanına geldiğinde onları kederli görmüş ve onlara "Size ne oldu? Yüzünüzün rengini değiştiren nedir?" diye sorduğu aktarılmaktadır. Onlar ise "Ey Allah'ın Resûlü! Bizde herhangi bir hastalık veya sıkıntı yoktur. Ancak seni görmediğimizde sana karşı şiddetli özlem duyuyoruz; huzursuzluk ve yalnızlık hissetmekteyiz. Ahreti düşündüğümüzde ise cennette yüksek derecede bulunmandan dolayı seni görmeme ihtimali bizi tedirgin etmektedir." şeklinde cevap verdikleri aktarılmaktadır. Bu olay üzerine söz konusu âyetin nâzil olduğu ifade edilir.⁷³

Mâtürîdî, âyetin başka sebeb-i nüzûl rivayetinin de bulunabileceğini ileri sürer. Ona göre âyetin sebeb-i nüzûl ihtimalinden biri, Yahudilerin ve Hz. Peygamber'e eziyet eden inkârcıların, Müslüman olduklarında tövbelerinin kabul edilmeyeceğini ve müminlerle aynı derecede olamayacaklarını zannetmeleri olabilir. Mâtürîdî, bu yorumunu "*Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: (iman edip düşmanlıktan) vazgeçerlerse geçmiş günahları başışlanacaktır...*"⁷⁴ âyetiyle destekler.

Sebeb-i nüzûle dair bir diğer ihtimale göre, müminler cennette her birine geniş mülkler verileceğini öğrendiklerinde, aralarındaki mesafenin artacağı ve bu nedenle bir araya gelemeyecekleri endişesine kapılmalarını ve Mâtürîdî'nin söz konusu âyetin bu kaygıyı giderdiğini ve müminlerin cennette birlikte bulunacaklarını haber verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Mâtürîdî, dünyada Hz. Peygamber'le birlikte olmanın müminler için en büyük nimetlerden biri olduğunu da ifade etmektedir.⁷⁵ Mâtürîdî, bir diğer ihtimale göre âyetin herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın doğrudan indirildiğini ileri sürer. Buna göre âyet Allah'a ve Resul'üne itaat eden herkesin, peygamberler, siddiklar, şehidler ve salih kimselerle beraber olacağı ve onlardan ayrı düşmeyeceği müjdesini vermiş olabilir.⁷⁶ Mâtürîdî'nin söz konusu ihtimaller arasında âyetin belirli bir sebebe bağlı olmaksızın genel bir hüküm ifade ettiğini tercih etmesi, onun sebeb-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımını yansıtan önemli bir örnektir. Bu yaklaşım, sebeb-i nüzûl rivayetlerini âyetin anlamının anlaşılmasına katkı sağlayan ancak onu sınırlandırmayan veriler olarak değerlendirdiğini gösterir. Nitekim Mâtürîdî'ye göre âyet, Allah'a ve Resulü'ne itaat eden kimselerin peygamberler, siddiklar,

⁷¹ en- Nisâ, 4/69.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3/246.

⁷³ Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği rivayetlerle aynı manayı taşıyan rivayetler başka eserlerde bulunmaktadır. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/534-535; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/997-998.

⁷⁴ el- Enfâl, 8/38.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3/247.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 3/247.

şehitler ve sâlihlerle birlikte bulunacaklarını bildiren genel bir ilke niteliğindedir. Bu çerçevede onun yorumu, sebab-i nüzûlün âyetin anlamını daraltan bir unsur olarak kullanılmasına karşı ihtiyatlı bir tutum sergilediğini ortaya koyar. Dolayısıyla Mâtürîdî, sebab-i nüzûl rivayetlerini mutlak belirleyici kabul eden yaklaşımlardan ayrılarak, metnin lafzı ve genel anlam çerçevesini esas alan daha geniş kapsamlı bir te'vîl anlayışı geliştirir.

Âyetin sebab-i nüzûlüne dair iki rivayetin bulunması Mâtürîdî'nin bu konuda kesin bir hüküm vermekten kaçınmasına yol almış olabilir. Nitekim o, rivayetleri açık bir eleştiriye tabi tutmadan başka bir sebab-i nüzûl ihtimali üzerinde durur. Bu tutum onun âyetleri yorumlarken metnin doğru anlaşılmasını ve ilahî mesajın geniş kitlelere hitap etmesini esas aldığı gösterir. Bu çerçevede Mâtürîdî, âyeti rivayetlerle sınırlandırmak yerine yorumu daha genel bir bağlama yerleştirir. Dolayısıyla bu durum onun âyetin vermek istediği mesajın daraltılmasına karşı olduğunu gösterir. Mâtürîdî'nin muhtemel nüzûl sebepleri hakkında şunları söylemek mümkündür: O, âyeti muhtemel nüzûl sebeplerinden birincisinde delil göstererek desteklemektedir. Diğer muhtemel, sebab-i nüzûl rivayetlerini Kur'ân'ın bütünlüğüyle ilişkilendirmesidir. Onun muhtemel sebab-i nüzûl rivayetine yer vermesi naklî delillerin yanında aklî delillerden de istifade ederek te'vîl yaptığını gösterir. Bir âyet için birbirinden farklı sebab-i nüzûl rivayetinin bulunması yahut bu rivayetleri destekleyen başka âyetlerin olmamasından dolayı muhtemel yorumlara yöneldiği ifade edilebilir. Sonuç olarak Mâtürîdî, yaptığı yorumlarda Kur'ân'ın mana ve muhtevasını öncelikli unsur olarak kabul eder.⁷⁷

Mâtürîdî tefsirini oluştururken rivayetleri nakletmekle birlikte âyetin bir sebebe dayanmaksızın doğrudan müminlere mesaj vermek amacıyla inmiş olma ihtimalinin güçlü olduğunu ifade eder. O, bazı rivayetleri tahlil ederek Kur'ân'ın bütüncül mesajına aykırı olabileceğini vurgulayarak rivayetlerin âyetin anlamını daraltmasına izin vermez. Bu yönüyle Mâtürîdî, rivayet merkezli tefsir anlayışından belirli ölçüde ayrılır. Tefsir geleneğinin önde gelen temsilcileri çoğu zaman âyeti rivayetler çerçevesinde konumlandırır. Mâtürîdî ise rivayeti ancak âyetle uyumlu olduğu ölçüde dikkate alır. Bu bağlamda onun âyeti rivayetin daraltıcı çerçevesinden bağımsız ele alan özgün bir yorumlama metodolojisi geliştirdiği ifade edilebilir.

6. Mâtürîdî'nin Âyetin Nüzûl Bağlamını Kendi Dönemine Taşması

Bazı müfessirler "Allah şöyle dedi: "İki ilah edinmeyin. O, ancak tek ilahtır. O halde yalnız benden korkun."⁷⁸ âyetinin tefsiri bağlamında tevhid ilkesine vurgu yaparlar. Bu âyeti belirli bir sebebe bağlamak yerine tevhid vurgusu çerçevesinde ele alırlar. Müfessirler âyette geçen "إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ" ifadesini kendi metotlarına göre yorumlarken⁷⁹ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ise doğrudan sebab-i nüzûl rivayetini esas alarak tefsir eder. Bu çerçevede bir Müslümanın dua ederken "Allah" ve "Rahman" isimleriyle dua etmesinin müşrik biri tarafından "İki ilaha dua ediyorlar." şeklindeki yanlış anlaşılması üzerine âyetin indiğini aktarır.⁸⁰

Mâtürîdî ise nüzûl dönemindeki muhataplarla sonraki dönemin inanç ve düşünce ortamı arasında irtibat kurar. Bu bağlamda en-Nahl 16/51. âyeti yorumlarken benimsediği yaklaşım önem arz etmektedir. Mâtürîdî'nin bu âyetin muhatabının kimler olduğunu konusunda kesin bir yargıya varmaktan kaçınır. Farklı ihtimalleri dikkate alarak hem Mekkeli müşriklerin yapısına hem de Seneviyye ve zındık akımlara işaret etmesi, onun nüzûl dönemini aşan yorum arayışını gösterir. Nitekim putlara tapmanın şeytanın yönlendirmesiyle gerçekleştiğini vurgulaması, iki ilah ifadesini daha geniş bir tevhid uyarısı olarak yorumladığını ortaya koymaktadır. Bu yorum, Mâtürîdî'nin nüzûl dönemi muhatabı ile sonraki dönemin itikad meseleleri arasında bilinçli bir köprü kurduğunu gösterir.

⁷⁷ Mâtürîdî'nin Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yaklaşımı hakkında geniş bilgi için bk. Nair, "Mâtürîdî ve İbn Âşûr'un Tefsirlerinde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Burûc Süresi Örneği", 297-299.

⁷⁸ en-Nahl, 16/51.

⁷⁹ Bazı müfessirlerin "إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ" ifadesini tefsir etme metodu için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/220; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basit*, 13/84; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi't-Tenzîl*, 3/361.

⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/472.

Mâtürîdî, “İki ilah edinmeyin; şüphesiz O tek ilahdır.”⁸¹ âyetinin yorumu nüzûl dönemi bağlamıyla sonraki dönem problemleri arasında nasıl bir ilişki kurduğunu açık bir şekilde belirtir. O, âyetin hitabının kimler olduğu hususunda kesin bir bilgi bulunmadığını ifade ederek yorumuna başlar, birden çok ihtimali dikkate alan çok yönlü bir yaklaşım sergiler. Bu yönüyle nüzûl dönemindeki muhatap toplumun inanç yapısını açıklamakla yetinmeyip kendi döneminde tartışma konusu olan itikadi eğilimlerle ilişki kurar. Mâtürîdî öncelikle âyetin Mekkeli müşriklere hitap etme ihtimali üzerinde durur. “Bütün ilahları tek bir ilah mı yaptı?”⁸² âyetinden de anlaşılacağı üzere müşriklerin çok sayıda puta taptıklarını anlaşılmaktadır. Bununla birlikte âyetin iki ilaha inanan Seneviyye ve zındıklara yönelik de olabileceğini ifade eden Mâtürîdî, nüzûl dönemindeki muhatapları aşarak kendi döneminde etkili olan iki tanrı inancına işaret ettiği söylenebilir. Ayrıca Mâtürîdî, Mekkelilerin her ne kadar çok sayıda puta taptıklarını iddia etseler de gerçekte iki ilaha ibadet eden kimseler olarak değerlendirildiklerini ifade eder. Bu nedenle putlara tapmanın şeytana nispet edilmesi gerektiğini savunur. Bu yorum Mâtürîdî’nin nüzûl dönemindeki şirk tasavvurunu düalist anlayışı açıklamak üzere yeniden inşa ettiğini ortaya koyar. Nitekim Hz. İbrâhîm’in Azer’e yönelik “Şeytana kulluk etme!”⁸³ hitabını örnek vererek zahiren putlara ibadet edilse bile bu ibadetin şeytana nispet edilmesi anlamında olduğunu ileri sürer.⁸⁴ Mâtürîdî ayrıca “iki ilah” ifadesinin “iki veya daha fazla ilah edinmeyin.” anlamında genel bir yasak olarak anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Böylece âyetin mesajını belirli bir inanç grubuyla sınırlandırmaz. Mâtürîdî, âyetin devamındaki “O hâlde yalnızca benden korkun”⁸⁵ ifadesini putlara duyulan korkunun yersiz olduğu şeklinde bir uyarı olarak yorumlar. O, putlara ibadetin terk edilmesi durumunda putların insanlara zarar vermeye gücü olmadığını ifade eder. Dolayısıyla korkulması gerekenin yalnızca Allah olduğunu belirtir.⁸⁶ Dolayısıyla bu bütünlük içerisinde müfessir, âyetin nüzûl dönemindeki müşriklerin düalist anlayışları ve batıl korkuları arasında bağ kurar. Âyetin tevhid merkezli mesajını hem geçmişe dönük hem de yaşadığı dönem bağlamında yeniden inşa eder.

Mâtürîdî, âyetleri sadece nüzûl zamanına ait bir metin olarak görmemektedir. Âyeti nâzil olduğu dönemdeki bağlamı kadar yaşadığı döneme de hitap ettiğini belirtmektedir. Nitekim Fâtır 35/13. âyetin yorumunda bu yaklaşımı da örnek teşkil etmektedir.⁸⁷ Mâtürîdî, âyetin Mekkeli müşriklere yönelik manasını açıkladıktan sonra âyeti kendi dönemindeki Seneviyye’nin iki ilah anlayışına cevap olacak nitelikte yorumlamaktadır. Böylece âyetin manasını hem nüzûl dönemi bağlamından hem kendi çağının fikrî atmosferinden yola çıkarak genişletmektedir. Kur’ân’ın mesajını zaman üstü bir çerçeveye taşımaktadır. Bu anlayış, sebeb-i nüzûl rivayetinin âyetin anlamını belirleyen tek unsur olmadığını; âyetin mesajının farklı dönemlere de taşınabileceği düşüncesini desteklemektedir.

7. Mâtürîdî’nin Âyetin Asıl Amacını ve Kapsayıcı Mesajını Öncelemesi

Mallarını her hâlükârda infak edenlerden söz eden “Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mukafatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.”⁸⁸ âyeti bu kimselerin karşılık bulacağını ifade eder. Bazı tefsirlerde, âyetin sebeb-i nüzûlüne dair farklı rivayetler kapsamında Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir’in infak örneklerine, Allah yolunda atların bakımını üstlenen kimselere ve genel anlamda infak uygulamalarına yer verilmektedir.⁸⁹ Müfessirler, mezkûr âyeti infâkın ölçülü, zamana bağlı olmaması ve ahlakî boyutunun gözetilmesi çerçevesinde yorumlamaktadırlar.⁹⁰

⁸¹ en-Nahl, 16/51.

⁸² es-Sâd, 38/5.

⁸³ Meryem, 19/44.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtu ehli’s-sünne*, 6/514-515.

⁸⁵ en-Nahl, 16/51.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtu ehli’s-sünne*, 6/514-515.

⁸⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu ehli’s-sünne*, 8/477-478.

⁸⁸ el-Bakara, 2/274.

⁸⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/542; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/601-602; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi’t-Tenzil*, 1/319.

⁹⁰ Mâverdî, *en-Nuket ve’l-uyûn*, 1/347; Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basît*, 4/461; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 7/71.

Mâtürîdî ise âyetin asıl maksadını sebab-i nüzûl rivayetlerine tercih ederek yorumunu oluşturur. Âyetin sebab-i nüzûlüne dair birbirinden farklı rivayetler bulunmasına rağmen, bu haberleri âyetin anlamını belirleyen bir çerçeve olarak kabul etmez. O, âyetin kapsayıcı mesajının şahıs ve olaylarla sınırlandırılmayacağını vurgular. Âyetin gayesini, infakta süreklilik, samimiyet ve gösterişten uzak olarak zikreder. Onun bu yaklaşımı Kur'ân'ın her döneme hitap eden mesajını merkeze alarak âyetin manasını belirli bir tarihî bağlama hapseden okuma biçimlerine metodolojik bir itiraz niteliğindedir.

Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivayetlerinden hareketle anlamı daraltma yerine genel mesajını merkeze alan anlayışını "*Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya onların rableri katında mükâfatları vardır.*"⁹¹ âyetinin tefsirinde görmek mümkündür. Bu âyetin kimin hakkında nâzil olduğuna dair birbirinden farklı rivayetler aktarılmaktadır. Kaynaklarda bu âyetin Hz. Ali, Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652), Sâbit b. Kays (ö. 12/633) veya Allah yolunda beslenen atlara infak eden kimseler hakkında indiği yönünde birbirinden farklı rivayetler vardır. Mâtürîdî, âyetin kimin hakkında indiğinin kesin olarak bilinmeyeceğini ve bunun bilinmesinin de gerekli olmadığını ifade eder.⁹² Mâtürîdî, âyetin maksadının, kimin hakkında indiğini belirlemek değil, infakta süreklilik, gösterişten uzak ve cömertlik ilkesini ortaya koymak olduğunu vurgulamaktadır. Müfessir, âyetin belirli bir şahsa tahsis edilmesinin âyetin her döneme hitabını daraltacağını belirtmektedir. Mâtürîdî âyette gece ve gündüz, gizli ve açık şekilde infakta bulunan; infaklarında gösterişten, başa kakmadan ve muhtaca eziyet etmekten kaçınan kimselerin övüldüğünü belirtir. Bu yorum, âyeti belirli bir bağlamla sınırlamayıp genel bir ahlâkî ilke hâline getirir.⁹³

Mâtürîdî metodolojik olarak diğer müfessirlerden belirgin bir şekilde ayrılır. Mâtürîdî âyetin belirli şahıslarla sınırlandırmasını reddeder. İnfakın ahlâkî niteliğini merkeze alarak hükmün herkesi kapsadığını ifade eder. Onun için rivayet bağlayıcı değil, açıklayıcı niteliktedir.

8. Mâtürîdî'nin Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerini Tefsirde Zorunlu Unsur Olarak Görmemesi

Bazı müfessirler "*Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.*"⁹⁴ âyetinin Hz. Peygamber'in huzurunda ses yükseltilmesi sebebiyle nâzil olduğu belirtirler. Rivayetlerde özellikler Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın sesinin yükseltmesi, âyeti nazil olunca korkuya kapılması, amellerin boşa gitmiş olmasından endişelenmesi öne çıkarılır.⁹⁵ Bazı müfessirler bu âyetin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer arasındaki görüş ayrılığı sebebiyle seslerini yükseltmelerinden dolayı indiği şeklinde farklı rivayetler de aktarmaktadır.⁹⁶ Rivayetlerin birleştiği nokta Hz. Peygamber'in yanında ses yükseltmeme, onu ismiyle değil "Ey Allah'ın resulü" diye çağırma ve aksi durumda farkında olmadan amelin boşa gitme tehlikesine dikkat çekmektedir. Müfessirler, olayın ayrıntıları farklı olsa da vermek istediği mesajın Hz. Peygamber'e karşı saygı ve tazim ahlâkî olduğunu ifade ederler.⁹⁷ Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivayetlerini zorunlu bir unsur olarak görmediğinin açık örneği yukarıda zikredilen âyet gösterilebilir. Mâtürîdî, âyetin belirli bir olaya bağlamanın doğru olmadığını ileri sürer. O, sahâbenin Hz. Peygamber'e karşı saygıda kusur etmediğini ve onun huzurunda bilinçli bir şekilde sesini yükseltmediklerini söyler.⁹⁸ Mâtürîdî, âyetin müşrikler ya da münafıklar hakkında nâzil olma ihtimalini daha makul görür. Âyette geçen "*Ey iman edenler*" hitabını iki şekilde yorumlar. Buna göre her ne kadar sahâbeden böyle bir durum meydana gelmemiş olsa da başlangıçta bir emir ve yasakla sahabeyi imtihan etmesinin mümkün olduğunu iddia eder. Diğer yoruma

⁹¹ el-Bakara, 2/274.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/267.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 2/268.

⁹⁴ el-Hucurât, 49/2.

⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/90; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/277-279; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, 5/327; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 20/342-344.

⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/280-281; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi't-Tenzil*, 4/352.

⁹⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/90; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/277; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, 5/327; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 20/342-344; Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Alî İbn Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, thk. Abdurrezzak Mehdî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422), 7/335-336; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi't-Tenzil*, 4/351-355.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehli's-sünne*, 9/323.

göre ise bu hitap, sahâbeye benzedikleri ve bu sebeple onlardan ayırt edilemeyen münafıklara yöneliktir. Nitekim Mâtürîdî, âyetin, münafıkların birbirlerine gösterdikleri tavrı Hz. Peygamber'e karşı sergilememeleri hususunda bir uyarı niteliği taşıdığı ifade eder.⁹⁹

Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerine yönelik genel yaklaşımı, tefsirde bu haberlerin vazgeçilmez bir unsur olmadığını açıkça göstermektedir. Rivayetlerin âyetin manasını belirlemekten öte, manayı desteklemesi ve pekiştirmesi noktasında müessir bir rol üstlendiği vurgulanmaktadır. Mâtürîdî "Sebebin hususiliği hükmün umumiliğine engel değildir." temel ilkesini benimsemektedir.¹⁰⁰ Bununla rivayetin âyetin alanını daraltmayacağı ifade edilmektedir. Mâtürîdî, çoğu zaman rivayetlere yer vermekle birlikte, âyetin sebeb-i nüzûlünün kesin olarak bilinemeyeceğini, en doğrusunun Allah tarafından bilindiğini söyleyerek rivayeti merkeze alan okumaları sınırlandırmaktadır. Bu yaklaşım, âyetin manasının sebeb-i nüzûl rivayetlerinden bağımsız bir şekilde tespit edilebileceğini göstermektedir. Böylece sebeb-i nüzûl rivayetlerini tefsirin temel unsuru değil yardımcı bir unsuru olduğunu ortaya koymaktadır.

Mâtürîdî tefsirinde bazı âyetin sebeb-i nüzûl rivayetlerini aktarmasına rağmen bu haberlerin bağlayıcı olduğunu kabul etmez. Âyetin muhatabını ve amacını te'vîl ederek yeniden değerlendiren bir metodu uyguladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla sahâbenin Hz. Peygamber'e karşı bilinçli bir saygısızlıkta bulunamayacağını belirtir. Dolayısıyla âyetin müşrikler veya münafıklar hakkında nazil olmasının daha uygun olacağı anlayışındadır. Ona göre âyette geçen "*Ey iman edenler*" hitabı bir imtihan ya da uyarı üslûbu olarak yorumlanabilir. Mâtürîdî metni rivayetlere indirgemek yerine nasıl olması gerektiğiyle ilgili ifadelere yer verir. Mâtürîdî'nin âyeti tefsir ederken mesajını etkili bir biçimde aktardığı ve ikna edici bir yöntem benimsediği görülmektedir. Bu çerçevede Mâtürîdî, klasik tefsirlerden farklı olarak âyetin muhatabını nüzûl dönemiyle sınırlı tutmayıp daha geniş bir bağlama taşımaktadır.

Mâtürîdî'nin sebeb-i nüzûl rivayetlerini tefsirde zorunlu unsur olarak görmemesine el-Ahzâb 33/38. âyeti de örnek gösterilebilir. Bazı tefsirlerde bu âyetin Zeyd b. Hârise ile Zeynep bint Cahş olayı üzerinde durulmaktadır. Rivayetlerde Zeyd'in Zeyneb'i boşama niyetini Hz. Peygamber'e iletmesi Hz. Peygamber'in ona "*Eşini tut ve Allah'tan kork*" demesi ve ardından Zeyd'in Zeyneb'i boşaması üzerine Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş'la evlenmesi anlatılmaktadır. Nitekim kaynaklarda mezkûr olaya dair çok sayıda rivayet aktarılır. Müfessirlerin âyeti genellikle sebeb-i nüzûl rivayetlerinde aktarılan bu olay örgüsü çerçevesinde yorumladıkları anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Mâtürîdî sebeb-i nüzûl rivayetlerini tenkit ederek yorumunu inşa etmekte ve rivayet kullanımına ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'in Zeynep bint Cahş'a meylettiği yönündeki haberlerin kesin bir bilgi değeri taşımadığını belirtir. Ona göre, Hz. Peygamber'e isnat edilen böyle bir durum ancak sahîh bir haberle temellendirilebilir. Bu nedenle Mâtürîdî, âyette yer alan "*Eşini yanında tut ve Allah'tan sakın*" ifadesini, Zeyd'in boşanma iradesini engellemeye yönelik bir uyarı olarak yorumlar.¹⁰² Nitekim ona göre bu ifade Zeyd'in sebepsiz yere boşanmaya yönelmesi ihtimaline karşı Hz. Peygamber tarafından yapılan bir uyarı mahiyetindedir.

Âyette geçen "*İçinde Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi gizliyordun*" ifadesi onun ihtiyati davranmasını etkileyen en önemli pasajdır. Mâtürîdî, rivayetlerde "Hz. Peygamber'in Zeyneb'e duyduğu sevgi" şeklindeki yaygın haberlerin kesinlik taşımadığını belirterek böyle bir şeyin Hz. Peygamber'e atfedilmesini isabetli bulmaz. Sahîh haberlerin olmadığı durumlarda tahmine dayalı yorumların yapılmasını uygun görmez. Mâtürîdî, âyette gizlenen şeyin bizzat Allah'ın ileride açıklayacağı bir hüküm olabileceğini ve daha sonra âyetin bunu açığa çıkardığını belirtir. Böylece rivayeti manayı belirleyen bir zeminden çıkararak âyetin bütünlüğü ve vahyin kendi iç açıklamalarını öncelemektedir. Mâtürîdî, âyette yer alan "*İnsanlardan çekiniyordun; oysa Allah çekinmeye daha layıktır.*" pasajını da bezer şekilde rivayetlerden bağımsız olarak

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 9/324.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 6/193.

¹⁰¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/496; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/272-276; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9/3135-3137; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 4/406-407; Vâhidî, *Tefsîru'l-basît*, 18/251-257; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi't-Tenzîl*, 3/540-543; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/169-170.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, 8/390.

değerlendirir. Âyetin bu pasajını Zeyneb'in güzelliğine duyulan arzuyla ilişkilendirmesini isabetli bulmaz. Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber, toplumun tepkisinden değil, Allah'ın kendisine bildirdiği hükmü açıklama konusunda çekinmiştir.

Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımı rivayetleri tenkit süzgecinden geçirmesine dayanır.¹⁰³ Rivayetlerin Hz. Peygamber'in şahsiyetine ve âyetin bağlamına uygunluğunu sorgular. Zeyd ile Zeynep olayında aktarılan rivayetleri "Peygamber'den böyle bir şey olduğuna dair sahih bir haber bulunmadıkça bunları söylenmez." ifadesiyle bu haberleri tenkit eder. Mâtürîdî'nin rivayetleri, âyetin bağlamı, nübüvvet tasavvuru ve aklî tutarlılıkla çelişmediği ölçüde dikkate aldığı söylenebilir. Bu yaklaşım, onun sebab-i nüzûl rivayetlerini âyetin anlamını belirleyen unsurlar olarak değil, muhtemel yorum imkânları arasında değerlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç

Modern dönemde dahi sebab-i nüzûl rivayetleri sınırlı mahiyette tartışmalara konu olurken, hicri 4. yüzyılın başlarında yaşayan Mâtürîdî'nin sebab-i nüzûl rivayetlerini kıyasıya eleştirmesi, kendi dönemini aşan bir eleştirel düşünceyi yakaladığını gösterir. Mâtürîdî, sebab-i nüzûl rivayetlerini muhteva ve Kur'ân'ın genel ilkeleri açısından değerlendirir. Nübüvvet misyonuyla bağdaşmayan, tarihî verilere uymayan rivayetleri yorumun merkezine taşımaktan bilinçli biçimde kaçınır. Bu anlayış, Mâtürîdî'nin tefsirinde nakilci bir yaklaşımı aşarak dirayet unsurlarını belirgin olarak devreye soktuğunu ortaya koyar. Onun bu yöntemi, klasik tefsir geleneğinde metodolojik farkındalığa yüksek, seçici ve tutarlı bir yorum anlayışına işaret eder. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin, Hz. Peygamber'e veya sahâbenin şahsiyetine yakıştıramadığı ifadelerle yer veren rivayetlere karşı benimsediği eleştirel tutum, onun yorum metodolojisinde kelâmî kimliğinin belirleyici rol oynadığını gösterir.

Karşılaştırmada ele alınan tefsirlerde, âyetin anlamı büyük ölçüde sebab-i nüzûl rivayetleri etrafında şekillenir. Bu rivayetler, âyetin nüzûl dönemi bağlamını tayin eden asli unsur olarak kabul edilir. Bu çerçevede rivayetler ardı ardına sıralanır ve âyetin anlam alanı, söz konusu rivayetlerin çizdiği sınırlar içinde yorumlanır. Mâtürîdî'nin rivayetlere yer verme biçimi, bir yandan klasik tefsir geleneğiyle irtibatını korurken, diğer yandan bu rivayetleri eleştirel bir süzgeçten geçirmesi açısından söz konusu gelenekten ayrılır. Mâtürîdî, rivayetleri tefsirin zorunlu unsuru olarak görmez. Âyetin manasını açıklamaya yaradığı ölçüde başvurulacak yardımcı veriler olarak değerlendirir. Mâtürîdî, âyetin kendi dili ve bağlamı, anlamı ortaya çıkartmaya yetiyorsa rivayetlere genellikle yer vermez, yer verdiği zaman da rivayetleri aklî, dilsel ve tarihî ölçülere arz eder. Bütün bunlar onun rivayeti koşulsuz biçimde kabul etmeyen seçici bir metoda sahip olduğunu gösterir. Özellikle sebab-i nüzûl rivayetlerinin âyetin manasını daraltıcı bir rol üstlenmesine karşı çıkması ve manayı habere hapsedmeyerek bir yorum geliştirmesi Mâtürîdî'nin tefsirinde âyeti merkeze alan bir yöntem benimsediğini gösterir.

Mâtürîdî'nin bazı durumlarda farklı sebab-i nüzûl ihtimallerini ileri sürmesi, ulaştığı rivayetleri yetersiz gördüğü durumlarda aklî çıkarımlara müracaat ederek tahlile dayalı bir yöntem izlediğini göstermektedir. Bu anlayış, rivayetin olmadığı ya da zayıf olduğu durumlarda âyetin genel manasını korumaya çalışması olarak değerlendirilmelidir. Mâtürîdî, âyetin hem nüzûl zamanına hem kendi çağına hem dönemin anlayışına hitap eden yönlerine dikkat çeker. Böylece âyetin nüzûl zamanının ötesinde daha geniş bir bağlamda te'vîl edilebileceğini ortaya koyar. Bu yaklaşımı, sebab-i nüzûlün âyetin manasını belirleyen tek unsur olmadığını bilakis âyetin mesajının farklı bağlamlarda yeniden anlam kazandığını gösterir.

Bu araştırmadan açıkça anlaşıldığı üzere Mâtürîdî'nin tefsir metodu Kur'ân'ın anlaşılmasına ilişkin sorunları yalnızca tarihsel bağlamla sınırlı olmayan bir perspektiften ele alarak, okuyucunun karşılaştığı anlamlandırma güçlüklerine yönelik bütüncül ve ilkesel çözüm imkânları sunar. Bu yönüyle Mâtürîdî'nin yaklaşımı nass-akıl ilişkisini ve ilahî hitabın kapsayıcılığını merkeze alan bir yorum zemini ortaya koyar.

¹⁰³ Mâtürîdî'nin tenkit ettiği rivayetler için bk. Tay, "Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'ân İlminin Yeri: Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği", 765-772.

Bu çerçevede gelecekte yapılacak akademik çalışmaların, tematik meseleler etrafında Mâtürîdî perspektifini esas alarak ve onun tefsir metodolojisini sistematik bir biçimde analiz edecek şekilde yürütülmesi çağdaş okuyucunun Kur'ân'ı anlama sürecinde karşılaştığı problemlerin aşılmasına önemli katkılar sunabilir.

Beyanname

1. Finans/Teşvik: Yazar çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir. / The author declares that this study received no financial support or incentives.

2. Çıkar Çatışması: Yazar çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir. / The author declares that the research was conducted in the absence of any conflict of interest.

3. Etik Beyan: Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. / The author declares that this article was prepared in accordance with research and publication ethics.

Kaynakça

- Abacı, Harun. *Kur'an'ın Mâtürîdî Yorumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Abay, Ahmet. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân Bağlamında Mâtürîdî'nin Benimsemediği Rivayet ve Görüşlere Yaklaşımı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2021), 457-476.
- Adnevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Tabakatu'l-müfessirîn*. ed. Süleyman b. Salih. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-Ulûm, 1997.
- Altay, Şeyma. "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vil Ayrımında Dayanak Kabul Ettiği Rivayet Üzerine Bir Değerlendirme". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/2 (2023), 1337-1364.
- Aygün, Abdullah. "Tâbiîn Tefsirinde Dirâyetin Yeri ve Önemi". Akademik-Us 60-81 (01 Kasım 2024).
- Ayhan Bayram, "Maturidi'nin Rivayetlere Yaklaşımı". *Bir Müfessir Olarak İmâm Maturidi*. ed. Ali Karataş vd. İstanbul: Kitâbî, 2022, 221-245.
- Bakkal, Mustafa Cihad. "Mâtürîdî'nin İbtidâen Nüzûl Anlayışı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/41 (2018), 62-74.
- Bakkal, Mustafa Cihad. "Mâtürîdî'nin Nüzûl Sebebi Rivâyetlerini Değerlendirmesi -Reddettiği Rivâyetler". *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. ed. Hatice K. Arpağuş vd. 231-256. İstanbul: Marmara Üniversitesi İ.F.V.Y., 2019.
- Bayraktar Karahan, Fatma. "İmâm Mâtürîdî'nin Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasını Kelâmî Yorumu". *Eskiyeni* 48 (28 Mart 2023), 307-330.
- Bayram, İbrahim. "İmâm Mâtürîdî'nin Sahâbe Tasavvuru". *Kader* 21/2 (31 Aralık 2023), 655-685.
- Beğavî, Ebû Muhammed b. Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-. *Mealimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdürrezzâk Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.
- Bilgin, Ömer Faruk. *el-Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Açısından Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2012.
- Boyalık, M. Taha. "Tefsirde Kesinlik Söyleminin Eleştirisi ve Tefsir-Tevîl Ayrımının Yeniden Yapılandırılması". *İslam Araştırmaları Dergisi* 53 (20 Ocak 2025), 117-154.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Kefşetmek: İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal* 7/2 (2010), 67-93.
- Çelik, Ersin. "Mu'tezilî Tefsir Geleneğinde İsrâiliyyât". *Cumhuriyet Theology Journal* 28/1 (15 Haziran 2024), 325-349.
- Çonkor, Burhan. "Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ındaki Kronolojik Yorumlarının Nüzûl Sürecini Anlamaya Katkısı: Mekki Sürelerde Yer Alan Kıssalar Özelinde Bir Değerlendirme". *Bir Müfessir Olarak İmâm Mâtürîdî ve Tefsir Metodolojisi*. ed. Zeki Keskin. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.
- Doğan, Hüseyin. "İmâm Mâtürîdî'ye Göre Te'vîl Kavramı ve İşlevi". *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisliği Yıllığı]* 55/3 (2019), 783-804.
- Eroğlu, Muhammed. *Ebu Mansur el-Maturidi ve Te'vilatu'l-Qur'an*. İstanbul: Yüksek İslam Enstitüsü, 1971.
- Gengil, Veysel. *Tefsir Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkân Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Günaydın, Fatma. "İtâb/Uyarı Âyetlerinin Te'vilinde İmâm Mâtürîdî'nin Usûlü". *Milli Mecmûa* 24 (2022), 24-44.
- İbn Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Alî. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*. thk. Abdurrezzak Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1. Basım, 1422.
- İbn Ebû Hâtim, 'Abd al-Rahmân b. Muhammed b. İdrîs el-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed eṭ-Ṭayyib. Mekke: Mektebetü Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1419.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Abdullah b. Müslim - İbrâhîm Şemseddîn. *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*. Beyrut, ts.

- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kasım. *Tâcu't-terâcîm*. thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Karataş, Ali. *Mâtürîdî Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2010.
- Karmış, Orhan. *Tefsir İlminde Te'vilin Yeri ve Önemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1975.
- Kâtib Çelebî, Mustafâ b. Abdullah el-Kustantînî. *Keşfu'z-zunûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenâ, 1941.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn. *Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Mîr Muahmmmed Kütüphanesi, ts.
- Leemhuis, Fred. "Origins and Early Development of the Tafsir Tradition". *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân*. ed. Andrew Rippin. 13-30. Leiden: Brill Yayınları, 1988.
- Maden, Gülhan. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukatta ve Tevili". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (2024), 101-118.
- Maden, Gülhan. *Mâtürîdî Tefsirinde Makâsîdî Yorum*. thk. Ahmet Yazıcı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Maden, Şükrü. "İlk Dönem Tefsir Birikimini Geleceğe Aktaran Özgün Bir Kaynak Olarak Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Önemi: Ebû Muâz en-Nahvî Örneği". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (2023), 589-607.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed el-. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1426.
- Mâverdî, Alî b. Muhammed b. Habîb el-. *en-Nuket ve'l-uyûn*. thk. Abdulkasud b. Abdurrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.
- Mukâtil, Süleymân b. Beşîr. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şahâte. Beyrut: Dâru İhyau't-Turâs, 1423.
- Nair, Ahmet. "Mâtürîdî ve İbn Âşûr'un Tefsirlerinde Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri: Burûc Sûresi Örneği". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (25 Haziran 2025), 294-315.
- Rippin, Andrew. "Introduction". *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân*. ed. Andrew Rippin. Oxford: Clarendon Press, 1988.
- Özdeş, Talip. *İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*. Kayseri: Erciye Üniversitesi, 1997.
- Özen, Şükrü. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâs, 1420.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Duru'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Lubâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nuzûl*. thk. Ahmed Abduşşâfi. Beyrut, ts.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.
- Sülün, Murat. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân Çerçevesinde Mâtürîdî'nin Müteşâbih Ayetleri Anlayışı". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 59-74.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mu'essesetü'r-Risâle, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l-Beyân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, 2000.
- Tay, Hekim. "Tefsir Faaliyetlerinde Mübhemâtü'l-Kur'ân İlminin Yeri: Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) Örneği". *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (2019), 751-781.
- Tay, Mesut. "Abese Suresi Bağlamında Hz. Peygamber'e Yöneltilen 'İtâb' Ayetleri". *Bitlis İslamiyat Dergisi*.
- Torun, Furkan. "Peygamberlerle İlgili Rivayetler Bağlamında Mâtürîdî'nin Kendinden Önceki Müfessirlere Karşı Çıktığı Noktalar". *Bir Müfessir Olarak İmâm Mâtürîdî ve Tefsir Metodolojisi*. ed. Zeki Keskin. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. Suudi Arabistan, 1430.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî. *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*. thk. 'Uşâm b. 'Abûlmuhsin. Dammam: Dâru'l-İslâh, 1412.
- Walid A. Saleh. *The Formation of the Classical Tafsir Tradition: The Qur'an Commentary of Al-Tha'labî (d. 427/1035)*. Leiden: Brill Yayınları, 2004.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-. *Tâcu'l-arûs*. thk. Mecmûatu mine'l-Muhâkikîn. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi't-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1407.
- Ziriklî, Hayreddîn b. Muhammed. *el-A'lâm*. Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 2002.